

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Знамен

25

Стефан

1906

891. 99

9-81

NOV 2011

11

891.842-3

2-81

2861

ԳԵՈՐԳ ՉՈՒԲԱՐ

ԻՄ ԶՐՈՅՑՆԵՐԸ

891.99

2-81

ԳԻՐԻ ԻԼ.

ԳԵՈՐԳ ՉՈՒԲԱՐ.

891.99-3

9-81

ԻՄ ԶՐՈՅՑՆԵՐԸ

ԳԻՐԳ ԻԼ.

ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ
Տպարան Սերովբէ Աւագեանի
1906

10861

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 7-го декабря 1905 г.

Շ Ա Մ Ի Ր Ա Մ

(Պատկեր)

Գիշերը հասնում էր:

Բնութիւնը գիշերուայ աշխատանքից յետոյ քուն էր մտնում. ոչինչ չէր խանգարում նրա քաղցր նիրհը. հանգիստ էր առնում քամին, որ երբեմն-երբեմն միայն անցնելով երկար մուգ-կանաչ սօսիւնների միջով, շոյում էր նրանց թերթիկները, կուսցնում էր նրանց սրածայր կատարները և իսկոյն կորչում, անհետանում էր լուռ ու մունջ տարածութեան մէջ. հանգիստ էին առնում թռչնիկները, վերջ տալով իրենց ուրախ, անհոգ երգերին. հանգիստ էր առնում նոյն իսկ առուակը, որի կարկաշը այդ ընդհանուր խորհրդաւոր լուութեան մէջ դարձել էր սուելի մեղմ, աւելի ծոյլ...

Փերեզեայ երկնակամարում երեաց լուսնեակը և ձգելով վերայից արծաթափայլ քօղը, սկսեց հանդարտ լողալ եթերքի անհուն տարածութեան մէջ. լուսնի գալուստը ողջունեցին ոսկեայ աստղերը և ուրախ-ուրախ պսպղացին երկնային կապուտակում...

Անահիտի մեհեանի մարմարոնեայ սանդուղքները սպիտակին էին տալիս լուսնի մեղմ փայլի տակ և իջնում էին ցած, մեծ գեղեցիկ պարտէզը, որի աւազոտ, դեղնագոյն ճեմելիքները անհետանում էին մութ խաւարի մէջ:

Լուռ էր պարտէզը և միայն շատրուանը թափում էր իւր խոշոր, արծաթափայլ արցունքները տեղ-տեղ բորբոսնած, կանաչած աւազանի մէջ:

Մեհեանի անկիւնի փոքրիկ պատուհանը լուսաւորուած էր. կամարակապ, տեղ-տեղ ոսկեզօծ առաստաղից կախուած լապտերը սփռում էր իւր աղօտ, երեւուն լոյսը և անուշահոտ ձէթի բուրմունքը տարածուել էր այդ փոքրիկ սենեկում, որ մեծ քրմապետի բնակարանն էր. լայն բազմոցի վերայ բազմած էր ինքը քրմապետը: Երկարահասակ, չոր ու ցամաք, մօտ 70 տարեկան այդ մարդը պատկանում էր այն անհատների թուին, որոնք նոյն իսկ առաջին անգամից խորը տպաւորութիւն են թողնում դիտողի վերայ. նրա լայն, կլորակ ճակատը վերջանում էր խիտ յօնքերով, որոնց տակ փայլում էին սուր, թափանցիկ աչքեր. այդ աչքերի հայեացքը միշտ մեղմադձոտ, միշտ տխուր էր. հանդարտ նայում էին նոքա և գեղեցիկ փորագրած պատերին և յատակի գոյնգոյն տաշուած քարերին և բազմոցի մօտ մորթու վերայ նստած օրիորդին, որը առած իւր գլուխը ձեռների մէջ՝ խուլ կերպով հեկեկում էր: Երևում էր, որ ծերունի քրմապետի գլխով անցել էր շատ բան. կեանքը իւր առօրեայ երևոյթներով, իւր կարճատև երջանկութիւնով և անվերջ կսկիծով լաւ ծանօթ էր նրան. ամեն ինչ փորձել էր ծերունին և նրա լայն ճակտի խորը ներս ընկած խոր-

շումները կարող էին պատմել շատ անցքեր, շատ բաներ:

Մենեկի լուռութեան մէջ վերջին անգամ լուռեց օրիորդի խուլ խեղդուած հեծկտանքը և քրմապետը վեր կացաւ բազմոցից և բացեց գոնաւոր ապակիներով զարդարած պատուհանը. լուսնի ճառագայթները թափուեցին ներս և ընկնելով օրիորդի վերայ, լուսաւորեցին նրա արտասուքներից թաց, մի քիչ ուռած սև աչքերը, նրա ճիշտ հայկական նուրբ գծագրած երեսը և մալի, կարմիր, այդ ըոպէին պինդ սեղմուած շրթունքները:

— Վեր կաց, Մայի... ես այժմ գիտեմ ամեն ինչ... լսիր ինձ... անմահ աստուածները պարգևել են խեղձ մարդկութեանը մի մեծ, սքանչելի պարգև. դա սէրն է. նա բերում է իւր հետ և երջանկութիւն, և կսկիծ միանգամայն. այդպէս է և վարդը. գեղեցիկ ծաղիկը ունի և փշեր. ով կամենում է վայելել վարդի անուշահոտ բուրմունքը, նա շատ անգամ ծակոտում է իւր ձեռը և ցաւ է զգում. արտաքուստ առողջ մրգի մէջ, շատ անգամ բուռն է դրած լինում որթը և ով գիտէ, կարելի է ամենաբաղդաւոր, երջանիկ սէրը անգամ տանջանք ու ցաւ է սիրողի համար:

Ծերունին տարաւ իւր սպիտակ, երկար մատներով ձեռը ճակտին, տրորեց և ձգելով ուսից երկար ալեգարդ մագերի գանգուրները, շարունակեց:

— Դու սիրում ես, Մայի, և քո սէրը տանջում է քեզ, որովհետև փոխադարձ չէ այդ սէրը: Անմահ Աստուծոյ վառել է միայն քո սիրտը և իւր նետով չէ վիրաւորել քո սիրեցեալի սիրտը...

— Ոչ... ոչ, սրբազան հայր, բացականչեց լալազին իշխանուհին, ոչ... ոչ...

Արմէնը սիրում է...

— Ուրիշին... գիտեմ...

— Այո... Շամիրամին... և ես իշխանի դուստր, այնքան ամբաղդ եմ, որ իբր մուրացկան, պիտի հայցեմ Արմէնից նրա սէրը և պիտի գողտնամ Շամիրամից այդ սէրը...

Ո՛հ... ես անգօր եմ, սրբազան հայր... և ահա ծնկաչոք խնդրում եմ քեզից օգնութիւն... դու կարող ես ամեն բան անել... դու կարող ես աղօթել անմահ աստուածներին և նրանք կդարձնեն Արմէնի սէրը Շամիրամից դէպի ինձ... օգնիր ինձ և ես խօստանում եմ զոճեր մատուցանել ամենակարող Անահիտին... ես կնուիրեմ նրան իմ ոսկեայ մանեակս... գիտես այն, որ հայրս բերեց Հրէաստանից... միայն օգնիր ինձ... օգնիր, աղաչում եմ քեզ:

— Վեր կաց, Մայի, անմահ աստուածների համար չկայ ոչինչ անկարելի... եկ վաղը մեհեանը ու աղօթիր և աստուածները կօգնեն քեզ...

Ծերունի քրմապետը կռացաւ, բարձրացրեց բարձից Մայի իշխանուհուն և երկուսը միասին դուրս եկան մեհեանից:

Արշալոյսը ծագում էր:

Արևելքում հորիզօնը ծածկուել էր նրա առաջին մեղմ կարմիր շերտերով, սրանց մէջ տեղ-տեղ երևում էր արդէն երկնակամարի յստակ ջինջ ոսկեգոծ կապուտակը:

Մեհեանի մարմարոնեայ սիւները ծառերի մուգ կանաչում աւելի էին սպիտակին տալիս և նրանց փաթաթուղ խաղողի թերթիկների վերայ հազիւ նկատելի ցոլքով խաղում էին ծագող արևի առաջին, դեռ

վախկոտ, երերուն ճառագայթները:

— Ես կգամ, շնչաց Մային և ծածկելով իւր գլուխը սպիտակ թափանցիկ քօղով, մտաւ պարտեզի օձապտոյտ ճեմելիքներից մէկը:

Քրմապետը ոչինչ չպատասխանեց: Նա, ձեռերը խաչած կրծքին՝ կանգնած էր մարմարոնեայ սանդուղքների վերայ և անթարթ նայում էր ծագող արևին:

Նրա երեսի արտայայտութիւնը մտածող և ծանրակշիռ էր և նրա նեղ, չորացած անարիւն շրթունքները շնչում էին առաւօտեան աղօթքի խօսքերը:

—

Եղեգնով և թուփերով ծածկուած գետի բարձրաւանդ ափը կազմում է Ա... լեռնաշղթայի եզերքը, որ, իջնելով ցած, վերջանում է փոքրիկ, կանաչազարդ զառիվայրով: Այդ զառիվայրի փեշերից միանգամից երևում է ամբողջ գետը իւր սառն արծաթեայ փայլով, մուգ կանաչ ափերով և օձապտոյտ հոսանքով:

Մի քանի նաւակներ կողքի ընկած են ափի աւազում և արևի ճառագայթների տակ սևին են տալիս իրենց շուռ եկած տախտակամածներով. նրանց ստուերում նստած են ձկնորսները և կրակի վերայ եռոտանիից կախ տուած ամանի մէջ պատրաստում են իրենց կէսօրեայ ճաշը: Վայրի բաղերը լայն տարածել են իրենց թևերը օդի մէջ և, թռչելով գետի միւս ափը, իջնում են եղեգնի մէջ, իրենց բունը: Օդը անշարժ է և ողողում գետի ջրի կազդուրիչ թարմութեամբ:

Կէսօրեայ արևը շեշտակի ձգում է իւր ճառագայթները գետնին և ոսկեփայլ ցոլքերով անդրադառնում է գետի ջրերում և պսպղուն փայլով խաղում է

կանաչ եղեգնի սրածայր թերթիկները, շուռ ընկած նաւակները և ձկնորսների արեառ, քամուց սեպցած, կոշտացած երեսները, նրանց ծակծկոտած շորերի ծուէնների վերայ. այդ շորերը տակից տեղ-տեղ երևում են ձկնորսների մազոտ, յաղթանդամ կուրծքերը, ամսւր թիկունքները և երկաթեայ ուռած մկանունքները:

Խարոյկի ծուխը կամաց, շեշտակի բարձրանում է վերև անշարժ օդում և նրա քուլաները երկար չեն ցրվում եթերքի տարածութեան մէջ:

Հեռուից, գետի միւս ափից, լսվում է տխուր, սրտաճմլիկ երգի կլկլոցը. կարծես մէկը գանգատվում է անողոք բաղդից և այդ պարզ երգի մէջ պատմում է իւր չարչարանքը, կրած աղէտները, իւր սև օրերի սրտամաշ պատմութիւնը: Իբրև հակապատկեր դրան, երեսաների մի խումբ, ուրախ, գուարթ լողանում է գետում և գոռում կոչիւնով թնդացնում է օդը. նրանցից մի քանիսը դուրս են գալիս ջրից, վազվզում են ափին և խրոսելով տաք աւազի մէջ, դէմ են տալիս արևի այրող ճառագայթներին իրենց մերկ, թաց մէջքերը և թիկունքները:

Փայտահատները կարճ թաց շապիկները հագել են, մերկ ցեխոտած ոտներով դուրս են բերում ջրից անտաշ գերաններ, հաստ տախտակներ և հեալով երկաթեայ շղթաները ուսերին քարշում, տանում են վերև.

«Հայ—հոլ», լսվում է անդադար նրանց խռպոտադադակները:

«Հայ—հոլ», կրկնում է խուլ արձագանքը:

Փայտահատների մէջքերը աւելի և աւելի կռանում են, քրտինքը ծածկում է նրանց կիսամերկ մարմինը, ձեռքերի մկանունքները ուռչում են, երկաթեայ շղթան համարեա խրվում է նրանց արեառ ուսերի մսի մէջ և ծանր գերանները շարժում են տեղից:

— Հայ—հոլ, լսվում է այդ լծի տակ տնքող մարդկանց աղաղակը:

«Հայ—հոլ», կրկնում է տխուր արձագանքը....

Զառիվայրի ստորոտին երկու մեծ հնացած սօսիների տակ նստած է Շամիրամը: Նրա թուխ երեսի դժագրութիւնը նուրբ է և գեղեցիկ. բարակ աղեղնաձև յօնքերի տակից նայում են երկու խոշոր սև աչքեր երկար խիտ արտևանունքներով. արծուի քթինեղ ունգները անդադար շարժվում են և ցոյց են տալիս օրիորդի հոգու ալեկոծութիւնը. փոքրիկ բերանի նեղ շրթունքների ծալքերում հազիւ հազ նկատվում են կնճիռները. խօսելիս նա ցոյց է տալիս իւր սպիտակ մարգատաշար ատամները. նրա ուսերին ցրիւ են եկել սև ծամերը և օղակաձև գանգուրներով պատել են նրա երկար փղոսկրեայ վիզը. նրա կողքին, յենուած սօսենու բորբոսնած թփին՝ կանգնած է Արմէնը: Նրա արեառ երեսը, խիտ յօնքերի տակից փայլող մի ներքին, ուր կրակով աչքերը, նրա ջղային շարժումները ակներև ցոյց են տալիս, որ տեղի ունեցած խօսակցութիւնը ծանրակշիռ է և մօտ է երկու խօսողների սրտերին:

Նա հանել է սաղաւարդը գլխից և անդադար տրորում է նրա վերայի սպիտակ երկար փետուրները:

— Մային քեզ սիրում է... Ոհ.. ես գիտեմ այդ.. ինձ ամեն ինչ պատմեց վհուկ Սաթին.. նա ջրի մէջ

ցոյց տուեց քո և Մայիի պատկերը... այո... նա սիրում է քեզ և դու վերջին ժամանակներս փախչում ես ինձնից...

— Երգվում եմ անմահ աստուածներով, սկսեց Արմէնը, դնելով ձեռը կրծքի վերայ:

— Ոչ... ոչ... մի ստեր և ունայն, իզուր մի երգուիւր աստուածների անունով... առաջ դու միշտ որոնում էիր ինձ... գալիս էիր մեհեանները մեծ տօներին, յաճախում էիր մեր պարերը, իսկ վերջերս դու փախչում ես ինձնից... քո սէրը սառել է...

— Ինչո՞ւ... ասա Արմէն...

Այդ «ինչու»ն այնքան պարզ էր և միանգամայն այնպէս սրտանց արտասանուած, որ Արմէնը մի սուր ցաւ զգաց ամբողջ մարմնով, ցնցուեց և առնելով Շամիրամի փոքրիկ, փափուկ ձեռները իւր կոշտացած ձեռների մէջ, արտասանեց վրդովուած ձայնով:

— Լսիր, իմ աղաւնեակս... երբէք դադարած չեմ քեզ սիրելուց... երբէք մի ուրիշ աղջայ պատկերը և գեղեցկութիւնը չէ հրապուրել ինձ... ես քոնն եմ... վաղուց քոնը... բայց...

Եւ նրա ձայնը յանկարծ կտրուեց:

— Բայց... ինչ է պատահել... ասա... ասա... ինձ... ստիպում էր Շամիրամը նայելով ուղղակի Արմէնի աչքերին:

— Ինձ հարկադրում են դառնալ ուրիշի ամուսինը, շնջաց նա ըոպէական լուծութիւնից յետոյ.

— Հա՛... հա՛... հա՛, լսուեց Շամիրամի ջղային ծիծաղը... հարկադրում են... և ով կարող է հարկադրել քեզ, հարիւրապետ...

— Մեծ քրմապետը...

Անախորժ լուծիւնը տիրեց սօսենու տակ: Շամիրամը լուռ էր. նա լայն բացած, շաղ աչքերով նայում էր Արմէնին. նրա երեսի գոյնը դնացել էր. սարսուռը անցնում էր նրա մարմնով և նեղ շրթուները դողում էին.

— Քրմապետը, շնջաց նա վերջապէս... և, թողնելով Արմէնի ձեռը, կռացած նստաւ խոտերի մէջ:

— Բայց ես կմնամ քեզ հաւատարիմ, իմ նազելիս, արտասանեց Արմէնը և կրմեցաւ սեղմել Շամիրամի կռացած զլուխը իւր կրծքին... հաւատա ինձ...

— Ոչ... ոչ... հազիւ լսելի ձայնով պատասխանեց Շամիրամը... քրմապետը... այո... նա... միայն նա կարող է... և այդ ըոպէին նա արձակեց մի այնպիսի ճիշ, որ գետի ափում մինչև անգամ լսեցին այդ աղիողորմ, այդ մաշուած, տանջուած սրտում կուտակուած զայրութի, յուսահատութեան և անզօրութեան պոթկումը:

Երկու ազգաւ տխուր կռաւելով թռան անցան սօսենու վրայով:

— Մարեց իմ արեւը... գրողը տանում է ինձ, կարողացաւ միայն պինդ սեղմած ատամների միջից արտասանել Շամիրամը և ուշաթափ փռուեցաւ խոտերի վերայ:

Վարդապառի տօնն էր.

Անահիտի, այդ պտղաբերութեան, երկրագործութեան հզօր չաստուածուհու մեծ տօնը:

Կռապաշտ Հայաստանը քանի օր առաջ արդէն պատրաստութիւն էր տեսնում այդ նուիրական օրուայ համար. ջերմեռանդ ժողովուրդը մանաւանդ այս տարի

կամենում էր կարելույն չափ փառաւոր և շքեղ դարձնել վարդավառի օրը: Հզօր Անահիտը բարկացել էր ժողովրդի վերայ և ի նշան իւր ցասման կապել էր անձրևը, դաշտերը, հովիտները դեղնել, չորացել էին. չոր ու ցամաք հողը ճեղքուել էր, տեղ-տեղ բացուել էր և կարծես ցոյց էր տալիս իւր վերքերը, իւր ցաւը. հունձ ու կալը չկարողացաւ տալ անգամ ցորենի սերմացուն. քաղցը իւր սոսկալի հետևանքներով սպառնում էր մօտ ապագայում խեղճ ժողովրդին, երկնքում երևացին չարագուշակ նշաններ և խելքը կորցրած ժողովուրդը թափում էր իւր վերջին ճիգը և աշխատում էր զոհերով, նուիրատվութեամբ և աղօթքով Անահիտի սիրտը առնել, իջեցնել նրա բարկութիւնը և զայրութիւնը:

Խառնիճաղանձ ամբոխը վաղ առաւօտեան հաւաքուել էր Անահիտի մեհեանը և տեղի սակաւութեան պատճառով լցուել էր պարտիզի ճեմելիքներում, խռնուել էր աւազանի մօտ, բռնել էր բոլոր նստարանները: Մեծ քրմապետը քրմերի հետ միասին այսօր պիտի հանէր մեհեանից չաստուածոհու անդրին և թափորով պիտի բերէր պարտէզի գլխաւոր մուտքի մօտ և այնտեղ բացօթեայ պիտի կատարուէր ընդհանուր մաղթանքը:

Ժողովուրդը անհամբեր սպասում էր թափորի երևալուն: Ամենքի ձեռին կային սպիտակ և կարմիր վարդերից հիւսուած պսակներ, փունջեր, նրանցով պիտի զարդարուէին Անահիտի ոսկեզօծ գլուխը:

— Կրկին անամպ է երկինքը, դարձաւ ժողովրդից մէկը իւր դրացիին... կրկին երևի անձրևի երես տեսնելու չենք:

— Հզօր է մեծ, անմահ Անահիտը և եթէ կամենայ այս ըոպէիս ծովեր կթափէ Հայաստանի խանձուած դաշտերը, պատասխանեց դրացին և նայեց երկնքին:

— Ու՞մ արդեօք կտայ այսօր քրմապետը պսակը և ո՞վ կդառնայ կոյսերից քրմունի Անահիտի, հարցրեց մի օրիորդ իւր ընկերուհուց.

— Այդ սրբազան գաղանիք է և յայտնի միայն մեծ քրմապետին, պատասխանեց ընկերուհին...

— Ես գոնէ չէի կամենալ արժանանալ այդ փառքին, ծիծաղով նկատեց օրիորդը... մնալ միշտ կոյս և ամբողջ կեանքը անցկացնել մեհեանի չորս պատերի մէջ... ոչ... ոչ... ոչ...

— Ի հարկէ... ո՞վ կկամենայ... կեանքը այնքան գեղեցիկ է... պէտք է ապրել և լիովին վայելել կեանքի բարիքները:

— Այս կտորը որտեղից առար, հարցնում էր մի միջահասակ կին, դիտելով իւր հարեանի դաւշեայ շղարշը:

— Հրէայ վաճառականից... նա բերել էր և թանկազին օղեր, բայց ամուսինս չ'առաւ, դժգոհ ձայնով պատասխանեց հարուստ, շքեղ հագնուած կինը.

— Թափորը... թափորը, լսուեց այդ ըոպէին ամեն կողմից: Մի ակնթարթում խորին լռութիւնը տիրեց ամենուրէք. ջերմեռանդ ամբոխը, գլխաբաց, ծնկաչոք անթարթ նայում էր այն կողմը, ուր սպիտակ հագնուած քրմերի ուսերին մեղմ տատանվում էր Անահիտի ոսկեզօծ անդրին. հազարաւոր աչքեր մեխուել էին այդ փոքրիկ ոսկեզօծ գլխին, հազարաւոր ձեռներ ջերմեռանդ տարածուել էին դէպի նա,

որից կախումն ունէր ժողովրդի կեանքը, նրա չարն ու բարին, նրա ապրուստը. հազարաւոր շրթունքներ արտասանում էին աղօթքի և պաշտամանքի կցկտուր խօսքերը, իսկ նա, այդ փոքրիկ ոսկեգօծ անդրին, անվրդով, խոժոռ դէմքով, դանդաղ շարունակում էր իւր փառաւոր ուղին և մեղմ տատանվում էր երիտա- սարդ քրմերի ուսերի վերայ. արևի ճառագայթները ընկնում էին Անահիտի ոսկի անդրիի վերայ և վերջինը ցոլում էր պղպղուն, փայլուն ցոլքերով. այդ ցոլքը տատանուելով այս ու այն կողմը կարծես մեծանում էր, փռվում էր շուրջը, ողողում էր ծնկաչոք աղօ- թող ժողովուրդը, ամբողջ պարտէզը, մօտակայ դաշ- տերը, արար աշխարհը...

Եւ ամեն մէկը բազկատարած ժողովրդից կար- ծես հաղորդակից էր լինում այդ սրբազան ցոլքին, այդ ահաւոր հրաշքին, որ ահա ակներև կատարվումէ ժողովրդի աչքերի առաջ ջերմեռանդութեամբ լցուած սրտերը մի ինչ որ կրօնական դառանցանքի մէջ պայ- թեցին և օգը թնդաց բերկրալից աղաղակներով:

Իսկ ոսկեգօծ անդրին, մեղմ տատանուելով, շա- րունակում էր իւր ուղին...

Թափորը վերջապէս կանգ առաւ. քրմերը տեղա- ւորեցին անդրին մի բարձր խորանի վերայ, որի առաջ ոսկեայ եռտանիներում վառվում էր անշէջ կրակը. հոտաւէտ փոշու ծուխը թանձր քուլաներով բարձրա- նում էր վերև անշարժ օդի մէջ և կարծես թափանցիկ շղարշով պատում էր Անահիտի խոժոռ, լուրջ, անքննին դէմքը: Կտուեց քրմերի սրբազան մեղեդիների ձայնը:

Ժողովուրդը գետին խոնարհուեց և ամենքը մեծ քրմապետից ջոկ ծածկեցին իրենց գլուխները.

Կատարվում էր ամենախորհրդաւոր արարողու- թիւնը և մահկանացուն իրաւունք չունէր տեսնել այդ ըոպէին Անահիտի սրբազան դէմքը:

Աստուածունին ընտրում էր իւր քրմունին և յայտնում էր նրա անունը մեծ քրմապետին:

Երկար տիւրեց այդ լուսթիւնը. ըոպէները դար- ձան երկար ժամեր:

Սրբազան երգը դադարեց:

— Անմահ աստուածունին ընտրեց իւր քրմունին, լուսեց մեծ քրմապետի դողդոջուն ձայնը. եկ առաջ, Շամիրամ, դուստր Արայի և այս պսակով զարդարիր մեծ աստուածունու արձանը:

Ամբոխից գլխիկոր դուրս եկաւ Շամիրամը մե- ռելային սպիտակութիւնը ծածկել էր նրա երեսը. լայն բացուած աչքերով նա նայեց իւր շուրջը, կամե- նալով կարծես գտնել, տեսնել մէկին, դողդոջուն, ան- հաստատ քայլերով մօտեցաւ մեծ քրմապետին, առաւ նրա ձեռից սպիտակ վարդերից հիւսուած պսակը և նոյնպէս գլխեկոր մօտեցաւ Անահիտի անդրիին:

Արևի ճառագայթները ուղղակի զարկում էին արձանի երեսին և անտանելի էր նայել այդ ոսկու փայլին, այդ ամենուրեք սփռուող ցոլքին:

Շամիրամը բարձրացրեց իւր գլուխը. ոսկէ փայլը մի ըոպէ հարկադրեց նրան փակել իւր աչքերը:

Անցաւ մի քանի ըոպէ:

Նա բացեց իւր աչքերը և ուղղակի նայեց Անա- հիտի երեսին: Աստուածունին կարծես կենդանացել էր:

Շամիրամը տեսաւ, ակնյայտնի տեսաւ, ինչպէս անդրիի նեղ շրթունքները շարժուեցին և ծռուեցին շղաձգական շարժումներից:

Անդրին ժպտում էր մի կծու հեգնական ժպտով...
Մի սուր ցաւ զգաց Շամիրամը իւր կրծքում. Անօդ-
նական նայեց նա մթնող աչքերով իւր շուրջը, նայեց
ամբոխին և տանելով իւր ձեռը սրտին՝ մի երկար,
ծանր «ախ» քաշեց՝ և փռուեց գետնին:

Նրա անշունչ դիակի մօտ ընկած էին թառամած
վարդերը...

1905.

ԻՆՉ ԷՐ ԵՐԳՈՒՄ ՔԱՄԻՆ...

(էտիւդ)

Ծննդեան նախատօնակն է:

Լուսնկայ պարզ գիշեր:

Մ... քաղաքի ամայի փողոցներում ազատ փչում է
ցրտաշունչ քամին. նա կատաղած մռնչալով բարձրա-
ցնում է գետնից ձիւնի սառն փոշին, ոռնալով զարկ-
վում է քարտաշ տներին, փայտեայ խարխուլ ցան-
կապատներին, բարձրանում է տանիքների, զանգա-
տների ու դմբէթների վերայ, սատանայական պար է
պարում այնտեղ, բարձր կամարների տակ, վայրի ա-
րագութեամբ իջնում է ցած, փողոց, տեղ-տեղ դիզում է
ահագին ձիւնագնդեր և ձիւղալային սլալոցով սլանում է
դէպի անվերջ, անծայր սպիտակ սաւանով ծածկուած
դաշտերը: Քամու սրտամաշ ոռնոցով լցուած է օդը.
սրտաձմիկի ողբում է նա տան պատուհանի փեղկե-
րում, լաց է լինում երգիկում, կարի տակ.

Ինչ՞ է այդ ողբը, ո՞ւմ համար... Նստած գրասե-
ղանիս առաջ ես յայտնի լսում եմ քամու ոռնոցը:
Նս ձգում եմ գրիչս և ահամայ սկսում եմ աւանջ
դնել այդ անվերջ սլալոցի սրտամաշ ելևէջներին:

Ծխի երդիկով քամին իջնում է սենեակս, շվիպ-
ցնում է վառարանիս մէջ. ես զգում եմ նրա սառն,
ցուրտ շունչը.

Ո՛ւ... ո՛ւ... ո՛ւ, լսվում է նրա ողբալի ձայնը.
չլինի՞ սա թշուառների ու անբաղձների երգն է...

Այո... այո... այդ կարօտեալների անվերջ միա-
տեսակ երգն է:

Քամու սլսլոցում ես լսում եմ շղթաների տխուր
ղօղանչիւնը, լսում եմ թշուառների անէծքը, պար-
տուածների վերջին, օրհասական հառաչը. և տարա-
պարտուածների ծիծաղը, աներես, անբարոյական ծի-
ծաղը այն ամենի վերայ, ինչ որ սուրբ է և նուիրա-
կան ամբողջ մարդկութեան, արար աշխարհի համար...

Մի բոպէից աղանջիս հասնում են աղքատների
աղիողորմ հառաչանքները, աղքատների, որոնք չոր
հացի կարօտ, միշտ կիսամերկ, միշտ քաղցած ապրում
են խոնաւ, մութ, խարխուլ որջերի անկիւններում.
Ես լսում եմ նրանց խռպոտ ձայները, նրանց գան-
գատները բաղդի դէմ... Ես տեսնում եմ նրանց դալ-
կացած երեսները. օր առաջ աղքատութեան ժանիք-
ների տակ ծերացած դէմքերը, վտիտ մարմինները,
նրանց կռացած մէջքերը, կոշտացած, փետացած ձեռ-
քերը և ծակծկոտած կեղտոտ ծուէնները հալ ու մաշ
եղած մարմինների վերայ...

Օ, որքան շատ է դրանց թիւը... ինչ խոր
վիշտ է դրանց աչքերում, երեսների վերայ, ամբողջ
կազմուածքում... Այդ վիշտը, այդ յուսահատութիւնը
ծնուել է նրանց հետ միասին և նրանց հետ էլ կիջ-
նի գերեզման...

Ուրախ քրքիչը և ժպիտը—այդ պարզ երկնից,

երբէք այցելած չէ նրանց այդ կեղտոտ, խարխուլ
որջերում և անհոգ ծիծաղը երբէք լսուած չէ նրանց
խոնաւ անկիւններում...

Իսկ քամին մոնչում է աւելի կատաղի, աւելի
անյաղ. Ահա կատաղի քիւրդերը սրի ճարակ են անում
տասնեակ անպաշտպան, անտէր հայաբնակ գիւղեր.
սև քուլաներով բարձրանում է ծուխը դէպի վեր և
հրդեհների բոցը կարծես արիւնով ներկում է յստակ
պարզ երկինքը: Արեւը արեան հոսանքներ է թա-
փում և Իւլամը կոտորում է Քրիստոսի հեռեղներին:
Ամայի են երբեմն կանաչ դաշտերը, հովիտները, ար-
տերը. լուռ են իբրև գերեզման. աւեր ու մոխիր են
դարձել շէն գիւղերը և այրուած եկեղեցու սև, մռայլ
սլաքները սևին են տալիս երկնքի պարզ կապուտակում.
Հրդեհած, թալանած տների շէմքում ընկած են սպա-
սաւորների դիակները և զամփոռները լիզում են նրանց
վէրքերը: Ազաւունները ճոխ ճարակ են տեսել և կռա-
ւելով սաւառնում են օդում. արեան հոտով ողողուելու է
նոյն իսկ օդը...

Քամին մտել է փեղկերի արանցքների մէջ և
ոռնալով շարժում է երկաթեայ ծխնիները: Ես լսում
եմ նորատի կնոջ խեղդուած հեկեկանքը:

Երիտասարդ, գեղեցիկ, անփորձ նա սիրեց մէկին,
սիրեց իւր սրտի բոլոր ոյժերով: Իսկ նա խաղալիք
դարձրեց նրան, ծիծաղեց ու թողեց երեսի վերայ:
Եւ այստեղ, այս չվառուած, ցուրտ վերնայարկում
խեղճը անիծում է իւր սև օրերը, ողբում է իւր ան-
կումը, իւր փշրուած կեանքը, իւր անխնայ, ոտնակոխ
արած սէրը...

Եւ արցունքները անզուսպ հոսում են խեղճի

կարմրած, ուռած աչքերից, հոսում են անծայր, ան-
վերջ:

Կգայ մի օր և արցունքի աղբիւրը կցամաքի և
խեղճ կլինը... կհանգստանայ:

Զաղիր կարօտը կըզարկէ նրա դուռը, քաղցը և
ցուրտը կհարկադրեն նրան վերնայարկից իջնել փո-
ղոց և «անբարոյական» կանանց թիւը կշատանայ
մէկով...

Եւ ես հասկացայ, ինչ էր երգում կատաղի քա-
մին, ինչ էր և ում համար նրա սրտամաշ ողբը:

Այդ լաց էր լինում արար աշխարհը, լաց էր լի-
նում ամբողջ մարդկութիւնը, որ խեղդվում էր աղ-
քատութեան, անբարոյականութեան և մեղքերի բոր-
բոսնած գարշահոտ ճահճում:

Համաշխարհային վիշտը, համամարդկային կսկիծ
ու տառնապանքը այս սուրբ գիշերին բողոքում էին
առ Աստուած, առ երկինք:

Աստուած իմ, շնչացի ես զարհուրած, միթէ
չարութիւնը աշխարհիս երեսին այնքան հզօր է, որ
մարդիկ պիտի տառապեն անվերջ նրա ահաւոր հա-
րուածների տակ և պիտի խեղդուեն ոճրագործութեան
և անբարոյականութեան սպանիչ, ժանիքներում...

Միթէ առաջին մարդու մեղքը և նրա Աստու-
ծուց ստացած անէծքը պիտի անվերջ, դարէ դար
մնայ համայն մարդկութեան վերայ...

Ես վերկացայ տեղիցս և մօտեցայ պատուհանին:
Քամին դադարեւ էր:

Գիշերուայ ստուերները կռվում էին արշալոյսի
առաջին, վախկոտ նշոյլների հետ:

Աղամայ մութը կամաց կամաց տեղի էր տալիս.
առաւօտեան աստղերը երկնակամարում հետզհետէ
մարում էին. վառ էր միայն «գիշերային» աստղը. ես
երկար նայեցի նրան:

Մեղմ պլպլում էր նա բարձունքից:

Եւ ես յիշեցի մի ուրիշ աստղ, որ համարեայ
2000 տարի առաջ ճանապարհ ցոյց տուեց մոգերին
դէպի Բեթղեհեմ, ուր ամայի մսուրում, ցնցոտիների
մէջ, պառկած էր նա, որ աշխարհ էր եկել փրկելու
և վերանորոգելու այդ մեղաւոր աշխարհը: Եւ չարը
պարտուեցաւ: խաչուած Աստուածը իւր մահով փրկեց
աշխարհը, համայն մարդկութիւնը:

— Հեռու մօայլ մտքեր, բացականչեցի ես, հե-
ռու յուսահատութիւն. վերանորոգուած աշխարհը դի-
մում է դէպի նոր իդէալներ, դէպի ճշմարտութիւն,
կգայ ժամանակ և ամբողջ աշխարհը, կատարելով Քրիս-
տոսի պատուէրը, կազատուի մեղքերից և ամեն մէկը
մեղանից կսիրէ իւր ընկերոջը այնպէս, ինչպէս սի-
րում է ինքը իրեն: Աշխարհիս երեսին կթաղաւորեն
եղբայրութիւնը և սէրը, ամեն ինչ ներող, ամեն ինչ
իւր մէջ պարուրող սուրբ սէրը:

Մարեց և «գիշերային» աստղը: Արշալոյսը բա-
ցուեց և նրա երփներանգ ճառագայթները ներկեցին
հորիզոնը մի նոսր, թափանցիկ կարմրագոյն ներկով:

1905.

ԾՈՎԻ ԱՓԻՆ

Երեկոյ էր:

Արեւ տալիս էր իւր վերջին համբոյրը աշխարհին. նրա հրավառ ճառագայթները երփներանգ գոյներով ոսկեզօծել էին արեւմուտքը, մինչդեռ արեւելքում երկնակամարը սկսել էր մթնել և փոքրիկ փետրաւոր ամպերը, կուտակուելով միմեանց մօտ հանդարտ լողում էին եթերքի անհուն բարձրութեան մէջ. շառագունած հորիզոնը փայլում էր բոցավառ կրակներով. այդ կրակները երերուն ցոլքերով խաղում էին մօտակայ սարերի մերկ, ապառաժոտ գագաթներին, կանաչազարդ լանջերին և մթութեան մէջ կորչող ստորոտներին. խաղում էին եկեղեցիների ոսկեզօծ խաչերի վերայ, տնակների սալիտակին տուող պատերի վերայ, անցնում էին անտառը, շառագունելով այնտեղ հսկայ ծառերի սաղաւարտները, կանաչ թերթիկները և սև ճիւղերը, լուսաւորում էին ամբողջ անտառը մի գերբնական, ֆանտաստիկական լուսով և վերջի վերջոյ հասնելով ծովը, թափվում էին նրա ջրերի մէջ և սկսում էին պսպղալ անթիւ, անհամար առողերի պէս նրա երերւող մակերևոյթին:

Ծովը խաղաղ էր:

Նա կարծես ակամայ, քնաթաթախ ծփում էր իւր ալիքները եզերքին, թրջում էր մօտակայ քարերը,

աւագը և կրկին հանդարտ դարձնում էր իւր հոսանքը դէպի յետ. փոքրիկ, սևին տուող մակոյկները հազիւ-հազ նկատելի կերպով ճօճվում էին ծովի մակերևոյթին և միայն սպիտակ ճայիկներն էին, որոնք սլանում էին ծովի վերայով, թրջում էին իրենց թևերը ջրի մէջ և կրկին բարձրանում դէպի վեր:

Ծովը հանգիստ էր առնում, կարծես, յոգնած, վաստակած իւր անդադրում կատաղի գործունէութիւնից. նա թմրել, ընկել էր խոր քնի մէջ և քաղցր նիրհում էր. ինչ ոսկի երազներ էր տեսնում ալեգարդ ծերունին, անցեալի ո՞ր տխուր, սրտատուչոր փաստերը և տեսիլները երևան էին գալիս նրան...

Ծովը լուռ էր: Լուռ քշում էր նա իւր ալիքները յառաջ և յառաջ և աւելի ևս խորասուզվում իւր հանգիստ, խաղաղ քնի մէջ:

Արևմուտքը սկսեց մթնել. արևը արդէն բոլորովին թեքուել էր դէպի ծովը. նրա վերջին անգօր ճառագայթները սահում էին ջրի մակերևոյթի վերայով և հետզհետէ կորչում էին հեռու, հեռու հորիզոնի մօտ:

Մութ ստուերները պատեցին երկիրը և ամեն ինչ կորաւ այդ խաւարի մէջ. կորան սարերի գագաթները, վիթխարի ժայռերը, կանաչազարդ լանջերը, խորհրդաւոր լուռ անտառը իւր հսկայ դարաւոր ծառերով, եկեղեցիների բարձր գմբէթները, ծովի բարձրաւանդ ափին կուտակուած փոքրիկ տնակները և խրճիթները:

Թանձր մշուշը իջաւ ծովի վերայ և կարծես սպիտակ քօղով ծածկեց ալեգարդ ծերունուն:

Նրկնակամարի անհուն բարձրութեան մէջ վառուեց առաջին աստղը. նրան հետևեց երկրորդը, եր-

րորդը և մի քանի ժամանակից ամբողջ երկնքի կամարը ծածկուեցաւ անթիւ փայլփլող աստղերով:

Իբրև հարսնացու, բանալով իւր արծաթափայլ քօղը, դուրս եկաւ ամպերի միջից լուսնեակը և իւր մեղմ, թափանցիկ լոյսը սփռեց սարերի, անտառի, քաղաքի և ծովի անհուն, անծայր տարածութեան վերայ:

Հասաւ գիշերը, հարաւի սքանչելի, կախարդիչ գիշերը:

Կամաց կամաց նօսրացաւ, անհետացաւ մշուշը և օդը, դառնալով աւելի թափանցիկ, սկսեց դողալ արծաթափայլ ստուերներով:

Հրապուրիչ էր տեսարանը, բնութիւնը կարծես օրհնում էր իւր Հրաշակերտող Արարչին. այդ օրհներգը լսվում էր և ծովի մեղմ, կանոնաւոր ծփմունքի և քամու բաղցրիկ մեղեդիի մէջ, և անտառի խորհրդաւոր շփվոցում:

Ծովի ափին, մի բարձր, դուրս ցցուած ապառաժի վերայ նստած էր մի երիտասարդ. նրա թոշնած, դալկացած դէմքը, խորը ներս ընկած և մի անբնական կրակով վառուող աչքերը, կնճիռները, որոնք պատել էին նրա լայն, մեծ ճակատը, ցոյց էին տալիս նրա հոգեկան զրութիւնը. տխուր էր պատանին. յենուած ապառաժին՝ նա անթարթ նայում էր ծովին և մերթ ընդ մերթ, տանելով ձեռը երեսին, տրորում էր ճակատը և կրկին անգօր վայր ձգում ձեռը: Քամին խաղում էր նրա երկար զանգրաւոր մազերով, որոնք անկարգ թափուել էին նրա հնամաշ, սև լայնեզր դեղակի տակից նրա սրուած ուսերին:

Պատանին բանաստեղծ էր: Մանկութիւնից մի

ինչ-որ գերբնական ոյժ, մի անսովորաբար կրակ վառել էր պատանու սիրտը, և այդ իսկ օրից չունէր հանգիստ այդ խեղճ սիրտը. ամեն ինչ կեանքում, թէ տխուր, տղեղ երևոյթ, թէ լուսաւոր, փայլուն փաստ, խորը արձագանք էր գրտնում նրա սրտում, քամելով նրա աչքերից կամ աղի արցունք, և կամ բերկրութեան ուրախ աղաղակներ նրա սիրտը սրտից. Ապոլոնի ոսկեթել, քաղցրահնչիւն քնարը ձեռին, նա լաց էր լինում և արցունք թափում աշխարհիս և մարդկութեան դառն վիճակի վերայ. նա սփռվում էր ճնշուածին, հարստահարուածին, անէծք էր թափում բռնակալի գլխին. նա երգում էր սէր, յոյս, հաւատ, եղբայրութիւն. նրա հոգեբուլիս երգերը անցնում էին ծայրէ ի ծայր աշխարհս, ներս էին թափվում շքեղազարդ պալատները, քարուքանդ խրճիթները, նեղ ու մութ բանդերը, ուր տառապում էին հազարաւոր ողորմելիներ, թափանցում էին ամենքի սրտի խորքը և քանի մի ըսպէ՛ ձգում էին մաշող մտատանջութեան մէջ:

Երկար մաքառեց երիտասարդ բանաստեղծը աշխարհիս չարիքի դէմ, երկար թափեց իւր կրակոտ, այրող երգերը մոլորուած ամբոխի երեսին, երկար, շատ երկար քարոզեց մարդկութեան սուրբ սէր եղբայրութեան, առաջարկեց թողնել լկտի, մեղսալի կեանքը և ձգտել դէպի կատարելագործութիւն, դէպի լուսաւոր իրէալը, բայց ամբոխը չլսեց բանաստեղծի հրավառ երգերը, չլսեց և սառն ծիծաղով պատասխանեց նրա սուրբ քարոզներին:

Զմիստուեց պատանի բանաստեղծը, չկտրեց իւր յոյսը. դեռ լի էր նրա սիրտը գերբնական, աստուածային զօրութեամբ, դեռ չէր ցամաքել քաղցրահնչիւն երգերի աղբիւրը, դեռ վառ էր սրբազան կրակը:

— Չեկան մարդիկ ինձ մօտ, մտածեց նա, ևս ինքս կերթամ նոցա մօտ: Առաւ քնարը ու գնաց:

Մտաւ շքեղ ապարանքներ, անվախ կանգնեց մեծամեծների առաջ և թափեց իւր շրթունքներից այրող երգեր, խիղճ դարթեցնող դայլայլիկներ, յանդիմանող խրատներ և անխիճախառն հառաչանքներ. դրդեցին մեծաշուք շինուածների պատերը, լցուեցան հոյակապ դահլիճները սուրբ երգերի քաղցր մեղեդիով, ցնցուեց մեծատունը, դողաց, դունաթափուեց և հրամայեց տալ երգչին, իբրև նուէր, թանկագին զոհարներ և բիւրեղներ:

— Ո՛չ... այդ զանձը քեզ թող մնայ, շշնջաց բանաստեղծ պատանին, տուր այդ ոսկին նրանց, որոնք հեծում են քո ծանր լծի տակ, տուր նրանց, որոնց արիւն-քրանքով վաստակել ես դու այդ զոհարները:

Գերեզմանական լուծիւն տիրեց դահլիճում. լուռ, վախեցած կանգնած էին շրջապատողները. դունատ, վրդովուած մեծատունը զսպեց իրեն և զարձաւ բանաստեղծին.

— Առ քեզ ուրեմն այս դափնին:

Հեռացաւ պատանին ապարանքից, մտաւ աղբատիկ խրճիթներ և կրկին երգեց իւր հոգեբուլիս երգերը. ամբոխը, անմիտ ամբոխը ապշած լսում էր երգչին և հետաքրքրութեամբ նայում էր նրա ոսկեթել քնարին:

— Սիրեցէք միմիանց, օգնեցէք չքաւորներին, ձրգտեցէք դէպի լոյսը, բաւ է ինչ որ խաթափեցիք խաւարում, երգում էր պատանին:

Իսկ ամբոխը անմիտ նայում էր նրա թոշնած, դալկացած երեսին և առաջարկում էր նրան հաց, կարծելով որ նա աղքատ է և քաղցած:

Զհասկացաւ պատանուն խաւարամիտ ամբոխը, և դառն արցունքներ թափելով՝ երիտասարդ բանաստեղծը հեռացաւ նրանից և եկաւ ծովի ափը:

Լուսնեակը արդէն բարձրացել էր երկնքում և իւր կաթնագոյն ճառագայթները անդրադարձնում էր ծովի ջրերում: Երկար նայեց պատանին այդ ցոլացող, երեւող մակերևոյթին և առնելով իւր քնարը, զարկեց ուժգին լարերին և սկսեց երգել:

Նրա ուժգին ձայնը գեղեցիկ օրօրունող ելևէջներով տարածուեցաւ գիշերային լուսթեան մէջ:

Նրա դրախտային դայլայիկները լցրին օդը մի այնպիսի դիւթիչ մեղեդիով, որ ամեն ինչ բնութեան մէջ լուռ ու մունջ սկսեց ականջ դնել պատանու երգին. լսում էր նիրհած ծովը, լսում էին երկնքից փայլփլող աստղերը, լսում էր խորհրդաւոր լուռ անտառը, լսում էին մերկ ժայռերը, լուսնեակը, և նոյն իսկ քամին վախում էր շնչել և քարացած լսում էր պատանուն. և իրաւ, դեռ երբէք այսչափ զգացուած, այդպէս գեղեցիկ չէր երգել պատանի երգիչը: Զմայլեցուցիչ դայլայիկները փոխուեցին դառն դանդաճներին՝ մարդկութեան անսրտութեան, վատութեան դէմ, աշխարհիս անթիւ չարիքների դէմ, աշխարհիս, ուր լաց ու կոծի ձայնը խեղդում, փակում է ուրախութեան բերկրալից աղաղակները, ուր աւելի անէծք է լսվում, քան աղօթք, ուր մահը աւելի անձկալի է, քան չարչարող, մաշող կեանքը:

Լուսնեակի լոյսի տակ, կանգնած ապառաժի վերայ, քնարը ձեռին, աչքերը յառած երկնքին, պատանի երգիչը վերջացրեց իր երգը՝ անէծք կարդալով աշխարհի և մարդկութեան վերայ: Ուժգին, կատաղի

որոտաց երգի վերջին հնչիւնը և մարեց հեռու, հեռու սարերի ստորոտում: Պատանին զարկելով ապառաժին՝ փշրեց իւր քնարը և ողբաց:

Այդ իսկ րոպէին ծովի մակերևոյթի վերայ երևաց մի գեղեցիկ կին, ոտից գլուխ սպիտակ հագնուած, երկար մազերը թողած մինչ արմունկը՝ նա տարածեց իւր սպիտակ ձեռները դէպի պատանին:

— Ե՛կ... Եկ ինձ մօտ, իմ անձկալիս, վաղուց է սպասում եմ քեզ... Ծօ, մարդիկ չեն կարող հասկանալ քեզ... Եկ... իմ կրծքիս վերայ ողբա՛ քո դառն կսկիծը... իմ փաղաքշանքներիս ներքոյ դու կը մոռանաս քո ցաւերը, քո վիշտը... կըսիրեմ ես քեզ այնպէս, ինչպէս մարդիկ կարող չեն սիրել երբէք... Եկ... Եկ ինձ մօտ:

— Ո՞վ ես դու, բացականչեց պատանին:

— Ես... Ես յաւերժահարս եմ... տես... Ես սիրում եմ քեզ, իմ անգլինս, իմ աստղս... իմ շքեղ պալատում կապրես դու. արեւ, լուսնեակը, աստղերը, քամին կը դառնան քո հլու ծառաներդ... Հնաշխարհիկ երգեր կերգեմ ես քեզ համար և քաղցրիկ օրօրներ կասեմ, երբ կամենաս քնել իմ սպիտակ կրծքիս վերայ...

Յաւերժահարսը մօտեցել էր ապառաժին, լուսինը լուսաւորում էր նրա գեղեցիկ սպիտակ մարմինը, երկար շագանակագոյն մազերը, մերկ պարանոցը և դէպի պատանին տարածած մարմարիոնեայ բազուկները:

Մի ինչ որ անհասկանալի, զաղտնի ոյժ մղում էր պատանուն դէպի այդ ծովի գեղեցկուհին, որի խօսքերը, տեսքը, մարմինը խոստանում էին հրապոյր, կիւք և սէր: Նայեց պատանին վերջին անգամ քնած

քաղաքին, սրաի խորքից ախ քաշեց և նետուեցաւ ծովը:

Ալեգարդ ծերունին լուռ ընդունեց իւր գոհը. միայն մի բոպէ փրփրացին նրա ալիքները, խուլ շփշփոյզով զարկուեցան ապառաժի բորբոսնած ստորոտին և կրկին լուռ, կրկին մունջ սկսան առաջ քշել իրենց ծփծփացող ջրերը:

Ե Ր Ա Ձ

Նուէր Սմբատ Շահագիզի 35 ամիայ յորելեանին:

«Սարսափելի երազ տեսայ այս գիշեր».
Կոմս Էմմանուէլ:

— Եւ դու դեռ հաւատում ես, դեռ չե՞ս կտրել քո յոյսը: Բայց ի՞նչ. դու միշտ պատկանել ես այն իդէալիստների շարքին, որոնց ոսկի, խաբուսիկ ցնորքները ու երազները չեն կարողացել փշրել նոյն իսկ իրականութիւնը, մերկ, սոսկ իրականութիւնը...

Ջարմանում եմ. միթէ կեանքը քեզ քիչ ապացոյցներ, քիչ փաստեր երևան հանեց. փաստեր, որոնք խօսում են ընդդէմ քո կարծիքների և համոզմունքների...

Այդպէս էր ասում իմ ամենամօտ ընկեր ու բարեկամ բժիշկ Ասլանեանցը, որ յուզուած, կրքոտ ձայնով և վառելով ծրխաքարը, սկսել էր ծայրէ ի ծայր չափել սենեակս:

Երեկոյ էր. մութն արդէն սկսել էր քողաւորել սենեակիս հեռաւոր անկիւնները և պատուհանի մօտ աղօտ լոյսը դեռ շարունակում էր կռուել խաւարի հետ:

Ընդհատուած խօսակցութիւնը կրկին շարունակուեց:

— Ենթադրենք, Արշակ, որ ես իդէալիստ եմ. դա դեռ մահացու մեղք չէ. ի՞նչ արած. ամենքը խօ

քեզ պէս յոռետես լինելու չեն. ինչի՞ կը համանէր մեր՝ առանց այն էլ անշուք կեանքը, եթէ մարդս չունենար աստուածային այն անդին պարգևը, որ կոչվում է յոյս. յոյսն է, որ սփոփում է մեր ցաւերը, տառապանքները. յոյսն է, որ կեանքի պատերազմում ճշնշուած, անգորացած մեր անդամներին տալիս է ոյժ, եռանդ. եռանդ ապրելու և կրկին ու կրկին տանելու կեանքի խաչը... Եւ դու կամենում ես, որ ես այլ ևս չըլուսամ. բայց նա արմատացել է իմ մէջ. նա դարձել է համոզմունք...

— Համոզմունք. ծիծաղեց Ասլանեանցը, կանգ առնելով առաջս. համոզմունք. միթէ մարդկային համոզմունքները և կարծիքները դատապարտուած են յաւիտենական անշարժութեան: Միթէ՞ դրանք անփոփոխ են. ինչ տարօրինակ բան կըլինէր, ես ու դու այժմ քարոզէինք այն, ինչ որ քարոզում էինք 10—15 տարի սրանից առաջ, երբ դեռ ուսանող էինք և ապրում էինք, յիշում ես, մեր աննման Լուիզա Կարլովնայի փոքրիկ տնակում. չէ, Գրիգոր, կեանքը, այդ միշտ փոփոխուող կեանքը փոխում է և մարդուս հայացակէտերը, և՛ կարծիքները, և՛ համոզմունքները. ինչ որ 10 տարի առաջ սե էր մեզ համար և տարօրինակ, այժմ նա սպիտակ է և բնական. օրինակ քեզ նոյն իսկ մեր հողագնդի օրգանական կեանքը, որի կազմակերպութիւնը ըոպէ առ ըոպէ ենթարկվում է պէս-պէս և անվերջ փոփոխութիւնների. հաւատա՞ ինձ, ես չեմ սխալվում:

— Ընդհակառակը, չարաչար սխալվում ես. դու համոզմունքների ձևակերպութիւնը ընդունում ես իբրև օրգանական փոփոխութիւն. մի ինչ որ ճշմարտութիւն,

ակսիոմա, կարծիք կամ համոզմունք, եթէ միայն աճում է և զարգանում կանոնաւորապէս, երբէք կարող չէ փոխուել, ձևակերպուել. սեւ երբէք կարող չէ փոխուել, ձևակերպուել, սեւ երբէք չէ դառնում սպիտակ. համոզմունքը, որ փորձերի, մի ահագին շարք փորձերի և դիտողութեան գումարն է, ձուլուելով կեանքի ամեն տեսակ փորձերում, շփուելով նրա հազար և մի հանգամանքների ու դիպուածների հետ, դառնում է վերջի վերջոյ աւելի հասունացած, բաւելի լիակատար և մօտ գուտ ճշմարտութեան. յետագայ համոզմունքը նոր երևոյթ չէ ինքն ըստ ինքեան, այլ միայն նախնութացի ձևափոխութիւնը: Հիմքը և բաղադրութիւնը մնում են առ միշտ միևնոյնը...

Արշակը կանգնած էր առաջիս և լսում էր ինձ. միայն նրա սուր, միշտ շարժուն աչքերը հազիւ-հազ նկատելի կերպով ժպտում էին, լայն մտալի շրթունքների ծալքը այնպիսի արտայայտութիւն էր տալիս նրա ամբողջ երեսին, կարծես մի ինչ որ ներողամիտ ամբհրութեամբ լսում լինէր ինձ, չկամենալով կտրել խօսքս և դրանով վիրաւորել:

Այդ ժպիտը գայրացրեց ինձ. լռեցի և սկսեցի դիտել պատից կախ արած նկարը, ուր ծովը շատ էր նմանում երկնակամարի, իսկ վերջինը իր ամպերով՝ արեկոծուող ծովի:

— Լաւ... Թող այդպէս լինի, ընդմիջեց լռութիւնը Ասլանեանցը, այնուամենայնիւ մենք հեռացանք մեր բուն խնդրից... մեր խօսքը մեր ազդի մասին էր. իմ կարծիքով նա վաղուց վերջացրել է իւր դերը աշխարհիս երեսին. մի երկու, երեք դար՝ և նա պարտաւորուած կըհեռանայ աշխարհային բեմից... մտաբերում

ես... feci, quod potui, facierunt meliora potentes....
ահա և հայերի այժմեան նշանաբանը... խօ մեռան
յոյները, հռովմէացիք, եզիպտացիք, մի շարք ազգու-
թիւններ, որոնց քաղաքակրթութիւնը, կուլտուրան
աւելի բարձր էր, քան մեր խղճուկ, երկար դարերի
ընթացքում չարաչար տառապող հայերինը...

Ասլանեանը տխուր ժպտաց:

— Ուրեմն դու դատապարտում ես հայերին
մահուան:

— Այո:

Ոչինչ չը պատասխանեցի: Սենեակում տիրեց այն
անախորժ, տխուր լռութիւնը, որ միշտ ձանձրացնում,
նեղացնում է խօսակիցներին:

Արշակը մօտեցաւ գրասեղանիս, վերցրեց այն-
տեղից հազար անգամ արդէն տեսած մի գիրք, մեքե-
նայաբար թերթեց և նայելով պատի ժամացոյցին՝
ասաց:

— Իսկ ժամանակը ուշ է արդէն... ցտեսութիւն,
Գրիգոր:

— Ու՞ր ես շտապում... մնա... խօսենք մի քիչ:

— Ի դուր է. դա կլինի բոլորովին անհետևանք.
դու կըսնդես քոնը, ես իմը. առաջի անգամը խօ չէ.
իսկ ես այսօր մի քիչ վատ եմ զգում ինձ... գնամ
հանգստանամ. բարի գիշեր, Գրիգոր:

— Բարի գիշեր, Արշակ:

Մնացի մենակ:

Ամեն ինչ լուռ է շուրջս. միայն ժամացոյցի
անվերջ և միակերպ «թիք-թաքն» էր, որ խանդարում
էր այդ ձանձրալի լռութիւնը:

Այդ «թիք-թաքն» ազգում էր ինձ վերայ, լարում
ջղերս, արձնի ծանրութեամբ իջնում էր գլխիս, որո-
տում էր ականջներումս և արձագանք էր տալիս շուտ-
շուտ բաբախող սրտումս. այդ լռութեան ներգործու-
թեան տակ անգօր, յենուեցի բազկաթոռիս, կռացրի
գլուխս կրծքիս և ընկայ մտածութիւնների մէջ:

Սառն ու շփոթ մտքեր պաշարեցին ինձ և սկը-
սեցի երագել:

Լապտերի աղօտ լոյսը մեծ շրջանակով ընկնում
էր գրասեղանիս վերայ, երերուն ստուերներով խա-
ղում էր սպիտակին տուող առաստաղում և չհասնելով
սենեակիս հեռաւոր անկիւններին՝ թողնում էր այն-
տեղ ամեն ինչ կիսամութ խաւարում:

— Չէ... չէ... հազար անգամ չէ...

Արշակը սխալվում է, անցաւ ուղեղովս. մենք
ունենք իրաւունք ապրելու... դեռ հայը չէ կատարել
այն ամենը, ինչ որ սահմանուած է նրան կատարելու.
մեր ճրագը դեռ չէ մարել և ես հաւատում եմ, որ
մի օր նրա լոյսը կրկին կվառուի և կլուսաւորէ մեզ...
այո, ես հաւատում եմ, ես համոզուած եմ...

Բարձրացրի գլուխս, նայեցի շուրջս և կրկին այդ
մաշող, տանջող լռութիւնը պաշարեց ինձ իւր պինդ
ժանիքներով. ամբողջ կազմուածքիս մէջ զգացի թու-
լութիւն. ոչ ոյժ, ոչ եռանդ կար այդ բոպէին իմ մէջ.
կարծես անձնատուր էի եղել անհուն ծովի հոսանքին
և նրա ալիքները տանում էին, քշում էին ինձ հակա-
ռակ կամքիս՝ հեռու, հեռու: Դարձրի հայեացքս պա-
տից կախ արած գորգին և անշարժ, ապուշի նման,
նայում էի նրա գոյնզգոյն նկարներին. միտքս և ու-
ղեղս դադարել էին գործելուց. դարձել էի անզգայ,

ոչինչ չէր հետաքրքրում ինձ, ոչինչ չէր գմայլեցնում. հոգիս թմրել և քնել էր:

Այդ անշարժութիւնը, այդ անդորրութիւնը սիրելի էր ինձ, — վախենում էի փոխել դիրքս բազկաթոռում, վախենում էի շարժուել և այդպիսով վերջ տալ dolce far niente-ին:

Աչքերիս կողերը սկսեցին ծանրանալ. կիսաքուն թմրութիւնը պաշարեց ինձ:

— Արշակը յոռետես է... անցաւ ուղեղիս հեռաւոր անկիւնում:

Նա չունի իդէալներ, գաղափարներ... ոչ... Նա սխալվում է... Նա գլուխս աւելի ևս կռացաւ կրծքիս վրայ:

Հազիւ հազ նկատում էի իմ առաջ, սեղանի վրայ դառած առարկաները, լապտերը, լուսանկարները, գրքերը, պատից կախ արած պատկերը — այդ ամենը պատած էր թանձր մշուշով: Թափեցի վերջին ճիգս, լայն բաց արի աչքերս, մեքենայաբար նայեցի շուրջս և կրկին ընկայ կիսաքուն թմրութեան մէջ:

Սկսեցի մոռանալ ինձ:

Մեծ, լայն, անծայր, անվերջ անապատ:

Դեղնագոյն աւազը առատօրէն փռուել էր անհուն տարածութեան վրայ. դեղին է հողը, դեղին են մերկ ժայռերը, դեղին է ողորմելի արօտը, որ տեղ-տեղ երևում է աւազի միջից. դեղին է վերջապէս նոյն իսկ երկնակամարը, ուր լողում է անապատի կիզիչ արևը. նրա ջերմ, այրող ճառագայթներից տաքացած օդը անշարժ է. երբեմն միայն սկսում է խաղալ երեւուն ստուերներով և կրկին ընկնում է անշարժութեան մէջ:

Քամու թոյլ, անզօր ալիքը, որ ահա փչում է մի բոսէ, կորչում է, անհետանում է լայնատարած, մեռած անապատում. ոչ մի նշոյլ կեանքի և շարժողութեան:

Փոքրիկ, ալիքաւոր բլրակներ, անհուն անապատ, աւազ, կրկին բլրակներ, կրկին աւազ և անվերջ, անծայր անապատ, չկայ մի ձայն չըկայ ծաղուհի. ամեն ինչ քնել է խոր, յաւիտենական քնով աշխարհիս այս մեծ, ահաւոր գերեզմանատան մէջ. և ես կամաց-կամաց առաջ եմ գնում այդ անապատով: Աւազի հատերը սպիտակին են տալիս արևի ճառագայթների տակ, պսպղում են, փայլում են և ծակոտում աչքերս. մեքենայաբար փակում եմ նրան, ընթանում առաջ և կրկին բանում. իսկ առաջիս ընկած է նոյն անապատ աւազի ալիքաւոր ծովը:

— Ե՛րբ է գրա վերջը, անցնում է մաքովս. շնչառութիւնս ծանրանում է. գլուխս սաստիկ սկսում է ցաւել. արիւնս խփում է երեսիս:

— Մի փոքր քամի, մի փոքր զով... շնչում եմ ես չորացած շրթունքներովս:

Նա նայում եմ գեղնազոյն, կարծես խանձուած երկնակամարին. արևը թեքուել է արևմուտքին: Նրա վերջին, հրաժարական ճառագայթները սկսել են ներկել անապատը և հորիզոնը կարմրագոյն երկնաբանդ գոյներով. կարմրում է աւազը, կարմրում են բլրակները, հեռուում երևող ինչ որ անորոշ գծազրուծիւնները և արիւնոտ սաւանը կարծես սփռվում է անապատի վրայ:

Օդը սկսում է քիչ զովանալ կամաց-կամաց ցերեկուայ լոյսը տեղի է տալիս գիշերուայ խաւարին. երկինքը մթնում է, ապա ամեն ինչ անհետանում է թանձր մթութեան մէջ:

Անապատը կրկին լուռ է: Ես շարունակում եմ ուղիս:

Ու յանկարծ, հեռուից ականջիս հասնում են խուլ, անորոշ ձայներ. դոքա աղաղակներ չեն, ոչ, այդ ձայներն աւելի նման են հառաչանքի, սրտատուչոր հեծկանքի:

Շտապում եմ և մի քանի ընթացից մօտենում եմ մի ժայռի, որի դադաթին երևում են աւերակների խարխուլ, փշուր մնացորդներ. ժայռի ստորոտին խրոնուել է մի ամբոխ: Աստուած իմ, ինչ ողորմելի ամբոխ է դա. համարեա կիսամերկ, հնամաշ ցնցոտիներ հագներին, դժգոյն, դալկացած երեսներ... ընկած են գետնին և աղիողորմ հառաչում. շատերը շղթայած են և երկաթը մաշելով նրանց մարմինը, հասել է ոսկրներին, արևնաթաթախ վերքերից հոսում է թարախը. դարևոր վիշտը, հալածանքը, նեղութիւնն ու չարչարանքը քշել, տարել են նրանց երեսից ծիծաղը, ժպիտը:

Նոյն իսկ դժոխքը կարող չէր լինել աւելի ահաւոր, աւելի սարսափելի, քան այս խեղճ ամբոխը. թշուառների հառաչանքները լցրել էին օդը. կաթնագոյն լուսնեակի լոյսը աւելի ևս այլանդակում էր այս ահուելի տեսարանը. ծերունի, երեխայ, կին, երիտասարդ — այդ ամենը խոնուած էր բլրակի ստորոտին և կատաղութեամբ փորելով աւազոտ հողը, կպցնում էր իւր ծարաւի չորացած շրթունքները խոնաւ գետնին: Սարսափած կանգ եմ առնում:

— Զճւր... ջճւր... մի կաթիլ ջճւր... մեռնում ենք ծարաւից. լավում են աղիողորմ մրմունջներ...

— Զճւր... ջճւր...

Հեռուում, լուսնեակի պսպղուն ճառագայթների տակ ցրում է անապատի դարդ — օազիսը, նրա մակե-

րեոյթը անդրադարձնում է իր մէջ աստղալից մութ կապուտակ երկինքը, լուսնեակը փայլում է շարժուող, երերուն հիւլէներով. ամբոխը կարկառում է դէպի նա իր մերկ, թարախոտ ձեռքերը.

— Զճւր... ջճւր...

Սարսափիս կամաց-կամաց հետևում է կարեկցութիւն:

— Աստուած իմ, միթէ սրանք էլ ինձ նման մարդիկ են... ոչ... ոչ... — կրկնում եմ ես ինքս ինձ և մօտենում անծանօթ թշուառներին: Նրանց աղերսալի հայեացքը ընկնում է վրաս և խորը թափանցում սիրտս:

— Զճւր... ջճւր... թոթովում է մի փոքրիկ, կիսամերկ երեխայ և իւր նիհար, վատուժ ձեռքերով, փաթաթվում է ծնկներին:

— Ո՞վ էք դուք... ինչու էք ընկել այս անապատը. հարցնում եմ իմ մօտ ընկած ծերունուն: Լսելով իմ ձայնը, վեր է կենում գետնից, լայն բաց է անում իւր կարմրած, թարախոտ կոպերը, մոլորուած աչքերով՝ վախեցած նայում է վերաս և կրկին թեքում է պեզարդ գլուխը կրծքին:

Սյդպէս նայել, ինչպէս նայեց ինձ ծերունին, գիտեն միայն ստրուկները:

— Մի վախենաք... վատութիւն ձեզ չեմ ցանկանում. կ'օգնեմ ձեզ, ասացի ես:

— Օգնե՛լ մեզ... ոչ... ոչ... մոմոաց ծերունին և բարձրանալով գետնից՝ նստեց մի մեծ լերկ քարի վրայ:

Լուսնեակն արդէն հեռացել էր հորիզոնից և լողում էր երկնակամարի պարզ, կապուտակ երթերքում:

— Ո՞վ էք դուք, կրկնեցի հարցս ես:

— Մենք... մենք... մեզ կանչում են «բայեա».
տէր, մենք խեղճ ենք, թշուառ... Աստուած դարձրել
է մեզնից իւր երեսը...

— Ո՞ւր էք ապրում դուք:

— Ահա, այստեղ: Եւ նա իր ոսկրոտ ձեռով ցոյց
տուեց աւերակների քարուքանդ փլատակները:

— Ինչո՞ւ էք թշուառ, ապա հարցրի ես:

— Ինչու... Եւ ծերունին տխուր նայեց երեսիւ
ու ապա բարձրացնելով աչքերը դէպի երկինք՝ ասաց
դողդոջուն, սրտաճմիրկ ձայնով.

— Աստուած բարկացել է մեզ վրայ. մեր տան-
ջանքները սարսափելի են, տէր, մեր դժոխքը այստեղ
է, այս անապատում... մենք մեռնում ենք քաղցից,
ծարաւից. անապատում շատ քիչ ջուր կայ:

— Ինչպէ՞ս... իսկ այնտեղ... և ես ցոյց տուի
հեռուի դետը:

— Ոչ, տէր, դա ջուր չէ, դա անապատի խաբու-
սիկ երևոյթն է, որ աւելացնում է մեր տանջանքները...
և ծանր անքաշեց:

— Եւ վաղո՞ւց է, որ դուք այսպիսի դրութեան
մէջ էք:

— Ամբողջ դարեր... Կար ժամանակ, երբ մենք
էլ ապրում էինք աշխարհիս երեսին այնպէս, ինչպէս
ապրում են ուրիշները: Այդ ժամանակն անցաւ, գնաց.
կորուսինք մենք մեր մայրենի հողը. եկաւ ուրիշը,
տիրեց այդ հողին և մենք դարձանք նրա հպատակը.
մենք հաւատարիմ էինք մեր նոր տիրոջը, մենք խա-
ղաղասէր էինք, մենք միտքարկում էինք նրանով, որ
մեր տէրը թողնում է մեզ մեր հողերից մի մասը, մեր
սուրբ եկեղեցին, մեր հաւատը: Անցան կրկին դարեր

և ամեն ինչ փոխուեցաւ. մեզ սկսեցին հալածել. մեզ-
նից խլում էին մեր քրտնքով վաստակածը. մեզնից
խլում էին մեր կանայքը, մեր որդիքը, մեր աղջիկ-
ները: Ծերունին մի բոպէ լուեց. անցեալի յիշողութիւն-
ները երևի վրդովեցին նրա հոգին. նա ծածկեց իր
երեսը ձեռներով ու սկսեց լուռ լալ. նրա երկար
ստուերը հրերվում էր աւազի վրայ:

— Յետոյ, շարունակեց նա մի քանի բոպէից—
մեր վիճակը դարձաւ աւելի ևս վատթար. սկսեցին
քանդել, սրբապղծել մեր եկեղեցիները. արիւնը լայն հո-
սանքով հոսաց մեր երկրում և ոռոգեց մեր մայրենի
հողը. ոչ ոք չընկատեց մեր խեղճ վիճակը, ոչ ոք
չ'օգնեց մեզ. ո՞ւմ ինչ փոյթ, որ աշխարհիս մի ան-
կիւնում, ուր բնութիւնը դրախտի է նմանում, ուր
ամեն ինչ կարծես ստեղծուած է անդորր և բարե-
բախտ կեանք վարելու համար, մի ինչ որ ազգ տա-
ռապում է դարևոր լծի տակ, տընքում է, օրից օր
մաշվում, հալվում...

Հրդեհեցին մեր գիւղերը, կողոպտեցին մեզ և
վերջ ի վերջոյ սկսեցին մորթել. դարերով լուռ էինք
մենք, դարերով մոռնջ էինք մենք. միայն աղօթքնե-
րիս մէջ խնդրում էինք Աստուծուց փրկութիւն. իսկ
մեր Աստուածը դարձրել էր իր երեսը մեզնից, թո-
ղել էր մեզ...

Կրկնապատկուեցին մեր շարժարանքները, տառա-
պանքները և մեր դարևոր համբերութիւնը հատաւ.
մենք ոյժի և բռնութեան դէմ բանեցրինք ոյժ և բռ-
նութիւն. մեզ խռովարար անուանեցին, բռեցին հայ-
րենի հողից և ուղարկեցին այս անապատը. սա մեր
գերեզմանն է, մեզ քշել են այստեղ մեռնելու և մենք

մեռնում ենք քաղցից, ծարավից... տէր, շատ քչերը մեզնից դեռ կենդանի են. կանցնեն տասնեակ տարիներ և ոչ մի «բայեա» չէ մնալու աշխարհիս երեսին: Մեր ճրագը կըմարի առ միշտ...

Ու լռեց: Լուռ էի և ես: Լուսնեակը քողաւորուեցաւ մուգ արձձային ամպերով և ամբողջ անապատը իր բլրակներով, աւազով, ժայռերով, տառապող ամբողսով կորաւ խաւարի մթութեան մէջ...

Ու զարթնեցի: Սառը քրտինքը թրջել էր ճակատըս, մարմինս, սաքսափած նայեցի շուրջս. վախում էի կրկին տեսնել այդ ահուկի, անվերջ, անծայր անապատը, այդ թշուառներին, լսել նրանց ստաճմիկ մըրմունջները:

Բայց ոչ, սենեակումս էի. ահա լապտերս, գրասեղանս, ահա ժամացոյցը իր անվերջ թիք—թաքով, ահա թղթերս, գրքերս:

—Սաքսափելի երագ, շշնջացի ես... այդ ծերունին, նրա խօսքերը... Ինչպիսի աղիողորմ ծայնով նա արտասանեց իր վերջին խօսքերը:

—Մեր ճրագը կըմարի առ միշտ...

Եւ այդ իսկ ըոպէին, չգիտիմ ինչու, մտաբերեցի մեր խօսակցութիւնը Ասլանեանցի հետ, նրա տխուր մարգարէութիւնը:

—Ցնորք է, երանգ, աշխատեցի ինքս ինձ հանգստացնել ու մարեցի լապտերս:

Ամբողջ գիշեր մնացի անքուն:

Ծերունու պատկերը չէր հեռանում ինձնից և

ականջումս դեռ երկար-երկար հնչում էին նրա վերջին խօսքերը:

—Մեր ճրագը կը մարի առ միշտ...

Միայն լուսաբացին քնեցի՝ անհանգիստ, տենդալին քնով....

ԶՈՒԹԱԿԻ ԶԱՅՆԵՐԸ

(Էտիկա)

Նուագահանգէս էր:

Եկուոր հռաչակաւոր ջութակահարի գործիքը վերջին անգամ աղերսալից հնչեց, վերջին անգամ նրա դառն ողբը, հառաչանքը և կսկիծը տրձագանք գտան դահլիճի բարձր կամարի տակ և ժողովրդի բուն ծափահարութիւնները սթափեցրին ինձ այն կիսաքուն, թմրած դրութիւնից, որը պաշարել էր ինձ նուագահանգիսի նոյն իսկ սկզբից, երբ մեծ դահլիճում առաջին անգամ լսուեց ջութակի մեղմ, սրտամաշ մեղեդին:

Իմ գեղեցիկ ոսկի երազը կորաւ, անհետացաւ:

Ես նայեցի բեմին:

Ամբոխը բարձրաձայն յայանում էր իւր հրճուանքը, իւր երկրապագութիւնը նրան, որի առասպելական գործիքը ստիպեց ինձ մոռանալ և ժամանակը, և տեղը, մոռանալ ամբողջ իրական աշխարհը:

Իմ «ես»ը ամբողջովին սաւառնում էր մի ուրիշ աշխարհում, ուր տիրում էր գեղեցիկ հնչիւնների և մեղեդիների քաօսը:

Աստուած իմ, որքան զմայլեցուցիչ տեսիլներ պատկերացան իմ առաջ այդ մեղեգիներն ներգործութեան տակ. մերթ ողբալի, ինչպէս ինքը դառն կակիծը, մերթ լի սիրալիր հրճուանքով և խաղաղ անդորրութիւնով ու նիրոյ, ինչպէս խաղաղ են ու նիրհոտ հրաշալի արեւելքի աւելի հրաշալի գիշերները և մերթ մօայլ ու խոփու, ինչպէս մօայլ են միջնադարեան կիսակործան ամրոցների ահուկի փլատակները...

Իմ առաջ հերթով անցնում էին այդ հրաշալի տեսիլները, պատկերանում էին այնչափ իրական, այնչափ կենդանի, որ ես կարծես տեսնում էի նրանց, զգում էի նրանց գոյութիւնը:

Իմ հոգին, իմ սրտի ամենախոր ծալքերը ընթանում էին դէպի այդ գիւթիչ տեսիլները, ընթանում էին կատաղի, անգուսպ....

Ես ապրում էի նրանց ներքին կեանքով, նրանց զգացմունքներով: Ես լաց էի լինում, ես ողբում էի ջուլթակի հնչիւնների հետ միասին, ես պաղատում էի, աղերսում էի փրկութիւն ու թողութիւն, ես շշնջում էի սիրոյ, խոստումների, կշտամփանքների և անէծքների կցկտուր խօսքերը:

Ջութակահարը վաղուց վերջացրել էր նուագելը, ամբոխը ցրուել էր, իսկ իմ ականջներում դեռ հնչում էր մեղմ, ինչպէս տանջուած հոգու աղօթք, Շօպէնի Nocturne մեղեգին, հրճուալից ինչպէս յաղթողի ուրախ ազադակ, Կօնդսկու մագուռկան և նոյն իսկ իւր վայրենութեամբ գեղեցիկ կովկասի լեզգիական...

Ես յոգնած էի զգում ինձ, ծանրաբեռնուած այդ հնչիւնների և մեղեգիների քաօսից:

Սուրբ աղօթքը, անձայն մրմունջը փոխվում էր

կատաղի անէծքի, անգուսպ, կրակոտ սէրը—աղերսանքի և այդ շարունակ ելեէջները, այդ փոփոխութիւնները մաշեցին խապառ իմ հոգին:

Ես անհաստատ քայլերով, երերալով, դիմեցի գլխաւոր մուտքին և մեքենայաբար վերցնելով ծառայի ձեռից վերարկուս, գլխարկս և ձեռնափայտս, դուրս եկայ փողոց:

Աշնանային գիշերը սքանչելի էր: Անամպ երկնա կամարում դանդաղ լողում էր լուսնեակը և նրա մեղմ, սպիտակին տուող լոյսը, ընկնելով սալայատակի սրուած քարերի, տների պատերի և քնած ծառերի անշարժ տերևների վերայ, ամեն ինչ լուսաւորում էր երերուն, արծաթափայլ շերտերով: Քաղաքը քնած էր և գիշերային լուսութեան մէջ երբեմն-երբեմն տարածվում էին խուլ, անորոշ ձայներ:

Ձով քամին փչեց երեսիս և մի քիչ հանգստացրեց իմ գոգոռած ճգերս:

Ես շտապով շարունակեցի ուղիս. մեղեգիների, հնչիւնների և երգերի քաօսը դեռ հնչում էր ականջումս: Ես չէի կարող ազատուել նրանցից: Նոքա հետևում էին ինձ, նոքա խրուել էին ուղեղիս ամենահետաւոր ծալքերի մէջ և անզադար, հնչում էին հակառակ իմ կամքի, ինչպէս քամուց հնչում է էօլի տաւիղը:

Ձգիտեմ ինչու, այդ հնչիւնները յիշեցրին ինձ իմ հեռաւոր անցեալը, իմ կեանքի ամենալաւ օրերը, իմ անցեալի վաղուց փշրուած իրէալները, իմ ձգտում-

ները դէպի բարին, դէպի կատարելագործութիւն, ձգտումներ, յաւիտեան թաղուած կեանքի ալեկոծ ծովի մութ խորքում։ Այո, այն ժամանակ, այն անցած գնացած օրերում կար ինձանում սէր և յոյս և հաւատ։

Այն ժամանակ ես հաւատում էի, որ մարդիկ եղբայր են, որ երկրիս վերայ գոյութիւն ունի բազմազան։ Հաւատում էի, որ բարին միշտ յաղթում է չարին և լուսափայլ արշալոյսը կփոխարինէ մութ, մռայլ գիշերը։ Մի անկնթաթում ամբողջ իմ անցեալը պատկերացաւ առաջ իւր բոլոր մանրամասն բովանդակութեամբ։

Ես զգացի ինձանում մի նոր, անծանօթ ոյժ և անդորրութիւնը, պարզ մանկական հրճուանքը տիրեց ինձ։

Ես կարծես կրկին դարձայ երիտասարդ, կարծես ձգեցի վերայիցս անցած գնացած օրերի, տանջանքների և անվերջ հիասթափութեան ծանր ու դառն բեռը։

Երկնային հնչիւնները կրկին կենդանացրին իմ կորուսած իրէալները, իրիւքերը յոյսերը և իմ սրտի, իմ հոգու ամեն մի լարը դողաց բերկրալից հրճուանքից։

Այո, այդ րոպէին ես ուրախացայ իմ վերածնութեանը, իմ յետ դարձած անցեալին, ուրախացայ, ինչպէս ուրախանում է խեղճ բանգարիկեալը, տասնեակ տարիներ հալ ու մաշ եղած, մութ բանդի խոնաւ որջերում իւր ազատութեանը, ինչպէս ուրախանում է իւր հայրենիքից անջատուած պանդուխտը, երբ կրկին տեսնում է հայրենի հողը, իւր ընտանիքը։

Այդ հնչիւնները ապացուցին ինձ, որ դեռ մե-

ռած չէ բոլորովին ինձանում այն հեռուոր, անորոշ, իբրեւ երազ, անցեալը, երբ ես տեսնում էի կեանքի նպատակը և կեանքի միտքը, նրա ներքին բովանդակութիւնը, երբ շատ հեշտ, առանց տարակուսանքի որոշում էի շարն ու բարին, գեղեցիկը և վեհը, վատից, ստորից, կեղտից, երբ ամբիժ խիզճս ապստամբում էր որ և է բռնութեան, ստի, խաբէութեան և չարիքի դէմ և հոգիս, ամբողջ իմ «ես»ը անգուսպ պանում էր դէպի սուրբ երիտասարդութեան սուրբ իրէալները....

Կեանքի ուղին, թւում էր ինձ այն ժամանակ, զարդարած է վարդերով և ես հպարտ և ազատ զիմում էի առաջ և առաջ... բայց անցան տարիներ, երկար տարիներ։ Անցած անգոյն, միակերպ, տաղտկալի։ Իմ պատանեկան ոսկի խափուսիկ երազներս անհետացան իբրեւ ծուխ կեանքի մթնոլորտում։

Կեանքի բաժակը ես արդէն ըմպել էի և նրա տակը ես գտայ ազու գառնութեան միայն. գեղեցիկ, հոտաւէտ վարդերը թառամեցին, ֆնային միայն փշերը և տատասկը..

Իմ կեանքի լուսատու աստղը մթնեց, զլորուեց..

Մտածին կեանքս դարձաւ մի ողբալի, աննպատակ կեցութիւն օրէ ց'օր,

Տարուց տարի կեանքի սառնամանիքը սպանեց իւր մահաբեր սառն շնչով իմ յոյսերը, իմ հաւատը, իմ սէրը։

Այդ անակնկալ ցուրտը կաշկանդեց ինձ, իմ կենսական ոյժերը և ես, իբրեւ զիակ, զլորվում էի օրէ ց'օր աւելի և աւելի ցած, ընկնում էի մռայլ անդունդը։

Իմ մտքերը, կարծիքները, համոզմունքները, —
ամեն ինչ խառն ու շփոթ էին. բարին դարձաւ չար,
իսկ չարը — բարի:

Խղճիս խայթոցները, խղճիս երբեմն զօրեղ ձայնը
լռեց, մարեց:

Սուտը, խաբէութիւնը, բռնութիւնը, մեղքը այլ
ևս չէին տակն ու վրայ անում իմ կոշտացած, կեանքի
ցեխոտ ծածկուած հոգիս և սիրտս: Ամեն մի ազդեղ
երևոյթի վերայ ես նայում էի սառնասիրտ կերպով
Մարգիկ, որոնց ես առաջ անուանում էի «եղբարներ»,
դարձան ինձ համար թշնամիներ, անխիղճ, վայրենի
հակումներով էակներ:

Նոյն իսկ կեանքը, չզիտեմ ինչու համար, սկսեցի
եւս անուանել «կռիւ ապրուստի համար» և ոչ թէ
զոյւթեան համերաշխութիւն...

Եւ յանկարծ ջութակի հնչիւնները, այդ երկնային
մեղեդին, յիշեցրին ինձ իմ անցեալը, ստիպեցին
կրկին զգալ այդ գեղեցիկ, անցած գնացած օրերը...
Մնացել էր ուրեմն սրտումս, նրա ամենահեռաւոր,
ամենախոր ծալքերում մի ամբիժ, մի մաքուր
անկիւն, յստակ իբրեւ սրբութիւն սրբոց, ուր ճանապարհ
գտան, անցան այդ հնչիւնները և շշնացին հաւատի,
յոյսի և սրիոյ վեհ խօսքերը:

Հասարակ փայտի կտորը, մի ջութակ քանքարաւոր
արտիստի ձեռքում ստիպեց ինձ ապրել գոնէ մի
քանի րոպէ հեռու, լուսաւոր անցեալի գեղեցիկ
կեանքով:

Փրասեղանիս վերայ գետեղուած լապտերը հանգչելու

վրայ էր, նրա աղօտ, երեքուն լոյսը լուսաւորում էր
միայն սեղանի կանաչ մահուղը, դէս ու դէն ձգած
դրժները, լուսանկարները, հազիւ հազ հասնում էր առաստաղին
և մթութեան մէջ էր թողնում սենեկիս անկիւնները:

Ես անշարժ նստած էի դրասեղանիս առաջ և
մտածում էի: Բայց ոչ, դա մի շարունակ լողիկական
մտածութիւն չէր. դա մտքերի խառն ու շփոթ այն հոսանքն
էր, երբ փաստերը, վաղանցիկ տալաւորութիւնները
ծնվում են մի ակնթարթում մարդու ուղեղի
մէջ և իսկոյն փոխվում են նոր մտքերի, նոր տալաւորութիւնների,
կրկին երևան գալիս, կրկին անհետանում...

Ակամայ ես համեմատում էի իմ անցեալը ներկայիս
հետ և խիղճս աւելի և աւելի բարձր բողոքում էր
վերջնի դէմ: Ես աշխատում էի գտնել արգարացուցիչ
պայմաններ, ապացուցանել, որ բարոյական անկումս
հետեանք է և բնական հետեանք իրական կեանքի
հոսանքի և պահանջների և... ի զուր... ես անզօր
էի. խղճիս խայթոք տանջում էր ինձ:

— Դու կարող էիր լինել մի այլ, ուրիշ մարդ...
մեղքը քոնն է. անգաղար շշնջում էր մէկը ականջիս...

Եւ ես կրկին տառապում էի, կրկին տանջվում.
հոգեպէս: Ես զգում էի մարմնիս մէջ մի սարսուռ,
մինչդեռ գլուխս այրվում էր տաքութիւնից և շրթունքներս
չորացել էին:

Ես վերկացայ տեղիցս և սկսեցի չափել սենեակս:

Սութը դարձել էր աւելի թանձր և լապտերի հազիւ
պլալող լոյսը ընկնում էր միայն սեղանիս վերայ

մի աղօտ շրջանակով: Ես յոգնած ընկայ բազկաթոռիս մէջ և նիւրհը պաշարեց ինձ:

— Ով դու, ամբողջ, հնչեց մի մեղմ, սրտազին ձայն մթութեան միջից: Ես բարձրացրի զլուսս և տեսայ մի հրաշալի էակ:

Գեղեցիկ, լուրջ և թախծալից մի երես նայում էր ինձ իւր անմեղ աչքերի թափանցիկ հայեացքով:

Գեղեցիկ զլիս կարծես օդային գծագրութեան համապատասխանում էր նրա նեղ, երերուն իրանը, նրա երկար ու բարակ, կարծես տաշուած ձեռները և հագլի հազ նկատելի մթի մէջ ոտները:

Երկար սպիտակ պատմութեանը լայն ծալքերով ընկած էր նրա ուսերի և կրծքի վրայ և ծածկելով ոտները, փռուել էր գետնին:

— Ո՞վ ես դու, ի՞նչ ես կամենում ինձնից, շնչացի ես աս ու դողի մէջ:

Անծանօթ էակը մօտեցաւ ինձ, կարկառեց իւր գեղեցիկ ձեռը և լուրջ պատասխանեց.

— Ես բարին եմ, ես եկել եմ քեզ մօտ և զոհ եմ պահանջում:

— Զոհ... ինչ զոհ... և ումի՞ց

— Եւ դու գեռ հարցնում ես:

Եւ անծանօթ էակի երեսը դաժրաւ տւելի լուրջ, տւելի թախծալից:

— Ես զոհ եմ պահանջում. քաւիր մեղքերդ. այո... զարկեց քո օրհասական ժամը: Այս օր երկար տարիներից յետոյ քո սիրտը կրկին մատչելի դարձաւ ինձ համար, բարութեան և սրբութեան համար. վաղուց դու, ով ամբողջ, դարձրել էիր քո երեսը ինձանից:

Երկար թափառում էիր դու գիշերային խաւարի մէջ, կորցնելով ճշմարտութեան ուղին և անա այսօր, երկնային երգը, թափանցելով քո կոշտացած սրտի խորքը, յիշեցրին քեզ քո վաղանցիկ, ոսկի օրերդ

— Ոհ իմ անցեալը, բացականչեցի ես և զգացի սրտումս մի սուր ցաւ:

— Այո, քո անցեալը, այն օրերը, երբ դու ճանաչում էիր, երկրապաղում էիր ինձ և ես փայլում էի քեզ համար իբրեւ քո կեանքի լուսատու աստղը, քո փրկարար փարոսը... Տեսնում ե՞ս, ես կրկին եկայ քեզ մօտ, թէև վաղուց դու հեռացել էիր ինձնից, բնաւ մոռացել էիր ինձ...

Ինչո՞ւ... ինչո՞ւ... այդպէս վարուեցար դու... Ես փաղաքշում էի քեզ, երբ դու, անմեղ մանուկ, գեռ պառկած էիր օրօրոցումդ, ես փայլում էի քո մանկական աչքերում, քո անմեղ ժպիտում, երբ դու քո անդօր, փոքրիկ ձեռներով փաթաթվում էիր քո մօր վզին: Ես, կռացած քո օրօրոցիդ, ոսկի երազները բաշխում էի քեզ և դարձել էի քո պահապան հրեշտակը: Անցան տարիներ, դու մեծացար: Ես առաջնորդում էի քո առաջին, պատանեկան քայլերով, ես թելադրում էի քեզ քո յստակ անմեղ ցանկութիւնները:

Յանուն իմ դու գործում էիր, կոպում... Յանուն իմ դու սիրեցիր ամբողջ մարդկութիւնը, մանաւանդ խեղճերին, ընկածներին, ամբողջներին: Նրանց արցունքները, նրանց կսկիծը դարձաւ քո կսկիծը, քո անձնական տանջանքը: Դու մոռանում էիր քեզ, քո «եա»ը և օգնում էիր նրանց... Օ, այն ժամանակ դու ճանաչում էիր ինձ, հաշտ ապրում էիր ինձ հետ և այն ժամանակ դու մեծ էիր: Այն սերմը, որ ես

ձգեցի քո սրտում, չ'կորաւ: Նա գտաւ իւր պարարտ հողը և ծլեց: Ես ուրախացայ, ես ցնծացի և տօնում էի իմ յաղթանակը. երբ... էակի մեղմ, սրտազին ձայնը յանկարծ դադաց, կտուեց և նրա դէմքը, այդ աստուծային դէմքը, դարձաւ տխուր մռայլ.

— Կեանքի ցուրտը փչեց քո երեսին, նորածիլ սերմը քո սրտում սառեց, կորաւ և լոյսը տեղի տուեց մռայլ խաւարին: Երկար, շատ երկար թափառեցիր դու այդ խաւարում, մոռացար քո իդէալները, մոռացար քո խեղճ, երեսի վերայ թողած եղբայրներին: Դու խլացար և նրանց աղիոգորմ հառաչանքները, նրանց լաց ու կոծը չէին հասնում այլ ևս քո ախանջին: Դու ձգեցիր քեզ կեանքի, շլացնող, արտաքուստ միայն ցոլացող կեանքի կատաղի հոսանքի մէջ. և իբրև ծարաւի անզուսպ սկսեցիր ըմպել կեանքի զուարճութեան բաժակը: Դու սկսեցիր ապրել միայն քեզ համար և քո չար «ես»ը տարաւ իւր յաղթանակը: Ուրիշ մի կին դարձաւ քո աստուածը, քո կուռքը: Դու երկրապագում էիր միայն նրան, նրա առաջ աղօթում և խունկ ու դմուռս ծխում: Չարը փոխարինեց ինձ: Ես, յաղթուած էի: Ես ողբում էի, ես, կորցնելով քեզ, տանջվում էի անասանելի տանջանքներով... Բայց միշտ յոյս ունէի, որ մի օր կգտնեմ քեզ կրկին դու կդառնաս իմը և ահա դու վերադարձար վերջապէս... դու ճանաչեցիր ինձ.

— Այո... այո ես ճանաչեցի քեզ, բացականչեցի ես ուրախ ու զուարթ, դու էիր, որ երբեմն, կեանքի ամենադժուար ընդհանրին, սփոփում էիր ինձ և ոյժ տալիս... դու էիր իմ կեանքի նպատակը. դու այն ամեն յատակ, մաքուր, լուսաւորն էիր, ինչ որ կար

իմ կեանքում... այո... ես ճանաչեցի քեզ:

— Եւ դու կրկին իմն ես, շարունակեց նա, թող ուրեմն քո այդ պիղծ, կեղտոտ կեանքդ, որ նուիրուած է միայն մամօնային ու շարութեան և կրկին գնա բարութեան ու ճշմարտութեան շաւղով: Նա ծանր է, փշոտ, բայց առաքինի: Քրիստոսի խաչն էլ ծանր էր, բայց նա վերցրեց նրան իւր ուսերին և փրկեց աշխարհը: Առ, իմ որդեակ, և դու քո խաչը և եկ ինձ հետ կուռելու շարութեան դէմ: Գնա դէպի լոյս, դէպի բարին, դէպի սուրբ ճշմարտութիւնը և դու կըրկին կդառնաս մեծ: Տես քո եղբայրները, քո քոյրերը շարաշար տանջվում են, նոքա անօթի և ծարաւի են, նոքա խեղճ են, սրտածմրիկ աղերսում են քո օգնութիւնը և կառկառում են դէպի քեզ իրենց ոսկրոտ, չորացած արիւնսներկ, դողդոջուն ձեռները... մի ձգիր նրանց առաջ հացի փոխարէն քար և մի դարձնիր քո երեսը այդ ողորմելիներից... նա մօտեցաւ ինձ աւելի ևս և նրա շունչը դիպաւ երեսիս:

— Եկ ինձ հետ, շշնջաց նա և կրկին քո փայլուն, ոսկի անցեալդ կվերադառնայ, կրկին կճանաչես դու Աստծուն և Աստուած կապրի քեզնում...

Նա թեքուեց դէպի ինձ, փաղաքշաբար նայեց ինց և իւր փոքրիկ ձեռներով սեղմեց իմ ձեռը: Այդ ընդունակի սենեակիս միւս անկիւնում լսուեց մի բարձր, կծու ծիծաղ: Ես ցնցուեցի և վերկացայ տեղիցս: Իմ առաջ կանգնած էր կիսամերկ մի կին: Նրա երեսը փայլում էր մի տալիս դեղեցկութեամբ և զգայական հրապոյրով:

Նրա խոշոր, այրող աչքերը հեգնօրէն նայում էին ինձ և նրա մերկ, սպիտակ, մարմարոնեայ կուրծքը,

Իսկ չար ոգին աւելի պինդ սեղմվում էր ինձ. ես գտում էի երեսիս վերայ նրա տաք շունչը. նրա կրակոտ շրթունքները դիպչում էին իմ շրթունքներին և նրա ձեռները փաթաթուել էին վզովս:

— Ո՛չ... ոչ... մնա ինձ հետ, իմ սիրելիս...

— Յիշիր ջութակի հրաշալի մեղեդին... կրկին լսուեց սենեակիս անկիւնում, յիշիր...

— Թող ինձ... թող... նա, բարի ոգին, կանչում է ինձ... և ես պիտի գնամ, բացականչեցի ես աշխատելով ազատուել չար ոգու գգուանքներից. բայց այդ ընկերին նրա շրթունքները դրոշմեցին իմ չորացած շրթունքներին վերայ մի երկար, երկար համբոյր: Սրինս լափեց գլխիս, աչքերս մթնեցին և իմ ականջներին հասաւ մի սուր ճիչ, մի յաղթական ծիծաղ...

Դա ծիծաղում էր չար ոգին:

— — —

Ես զարթեցի: Գրասեղանիս լապտերը վաղուց մարել էր: Սենեակում ոչ ոք չկար:

Պատուհանից նայում էր արդէն արշալոյսը... հեռու հօրիզոնը ծածկուել էր երվներանդ ցոլքերով:

1905

ՄԻ ՎԱՐԴԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Ես ծնուել եմ հեռու, շատ հեռու տեղ... Իմ հայրենիքի երկիրն այնպէս կապուտակ, այնպէս պարզ էր և ամբողջ բնութիւնն այնպէս չքեղ, այնպէս հրաշալի... Մարդիկ հայրենիքս Իտալիա են կանչում: Այնտեղ տեսայ ես առաջին անգամ ջերմ արեգակի այրող ճառագայթները, այնտեղ առաջին անգամ ես ծծեցի գով, հոտաւէտ օդը, այնտեղ առաջին անգամ պարտիզոյանի ձեռքը սկսեց մաքրել ինձ փշերից և տատասկներից:

Ես մեծանում էի Վենետիկ քաղաքային պարտիզում ուրիշ վարդերի հասարակութեան մէջ՝ անվրդով և խաղաղ, մեծանում էի հօրս և մօրս հսկողութեան տակ:

Այդպէս երջանիկ անցան իմ մանկութեան առաջին օրերը... Շատ անգամ ես լսած եմ, թէ ինչպէս մարդիկ գանդատուել են, որ աշխարհումս յաւիտենական ոչինչ չկայ, և այդ, իմ կարծիքով, շատ ուղիւ է, գոնէ ես ինքս ստուգեցի մօտ ապագայում այդ

խօսքերի դառն ճշմարտութիւնը:

Մի օր երկինքը սովորականից աւելի պարզ էր, աւելի գեղեցիկ. արեգակը երկնակամարից լուսաւորում էր երկիրը, օդը լցուել էր հազար ու մէկ ծաղիկների հոտաւէտ բուրումներով. թռչուններն ու լախուրախ թռչկոտում էին ծառից ծառ և բարեւում այդ գեղեցիկ օրը: Վարդ մայրս այդ միջոցին թեքուել էր իմ կողմը և նրա շրթունքներն արտասանում էին սիրոյ խօսքեր...

Յանկարծ մեր ընդարձակ պարտիզի դռները բացուեցան և ներս մտաւ մի օրիորդ. նրան ուղեկցում էր մի երիտասարդ պարոն. հազար ու մէկ ողջոյններով նրանց հետեւում էր մեր ծերունի Անտօնիօ պարտիզպանը:

Օրիորդը ժպտալով անց էր կենում առջևիցս:

— Ախ, ի՜նչ սիրուն վարդ է, ասաց նա, ցոյց տալով մօրս վրայ... տեսէք, էրնեստօ, դարձաւ նա երիտասարդին:

— Այո, օրիորդ, պառախաճանց վերջինը, արժանի է, որ այդ վարդը դարդարէ ձեր կուրծքը: Անտօնիօ, դարձաւ նա ծերունի պարտիզպանին, կըտրիր այդ վարդը:

Եւ մի ըոպէից յետոյ Անտօնիօ պարտիզպանի կոշտ, խորշումած ձեռքը կտրեց մօրս կեանքի թելը: Ես սարսափած նայում էի այդ մարդկային անխղճութեանը:

Մայրս հազար ու մէկ փաղաքշանքներով աշխատում էր շարժել պարտիզպանի գութը. նա խնդրում էր շնորհել իրան կեանք. նա ասում էր, որ ինքը ոչ ոքին վնաս չէ բերել... Բայց իզո՞ւր... անգութ, ան-

խիղճ Անտօնիօն չլսեց մօրս աղերսանքին. նա քաղեց մօրս և տուեց երիտասարդին...

Վերջապէս ես կամաց-կամաց ուշքի եկայ. նայեցի շուրջս և տեսայ, որ մնացել եմ որբ, միայնակ այն ընդարձակ պարտիզում, բոլորովին միայնակ, նայեցի... և տրտմեցայ. ցօղի միակ կաթիլը, որ դեռ չէր ցամաքել արևի ճառագայթներից, այժմ վրայիցս գլորուեց գետին...

Դա իմ արտասուներն էր...

Ես այդ ըոպէին միայն հասկացայ, որ աշխարհումս յաւիտենական ոչինչ չկայ և որ մարդիկ անխիղճ են, սաստիկ անխիղճ. կարելի է այդ նրանից է, որ նրանք անկարող են հասկանալ ծաղիկների, բոյսերի, թռչունների լեզուն, նրանց խօսակցութիւնները, նրանց լացը և ուրախութիւնը... եթէ հասկանային, երևի, չէին խլիլ մեզներից մեր անվնաս, անմեղ կեանքը:

Բ.

Անցաւ քանի մի տարի: Այդ միջոցին ես արդէն դարձել էի մի հին, ծերացած վարդենի, սկսել էի սերմեր տալ, ունէի զաւակներ, թոռներ...

Այս ընտանեկան անդորր խաղաղութեան և բախտաւորութեան մէջ ես սկսել էի մոռանալ մօրս անժամանակ՝ վաղեմի մահը, սկսել էի մոռանալ ծերունի Անտօնիօ պարտիզպանի անգթութիւնը՝ ներել էի նրան...

Ես նորից թոյլ էի տալիս, որ Անտօնիօն ամեն առաւօտ սառը, մաքուր ջուր սրսկէ ինձ վրայ, մաքրէ իմ հողը, հեռացնէ արմատներիցս տատասկը և

անպէտք կանաչեղէնը...

Այսպէս անցնում էին օրերս. ես բախտաւոր էի, սիրում էի զաւակներին, թոռներին, նրանք նոյնպէս սիրում էին ինձ. ես բախտաւոր և երջանիկ էի:

—

Մի օր արևը երկար չէր երևում երկնակամարում. օդը սկսել էր ցրտել. ծառերն արդէն մերկացել էին, կանաչեղէնը դեղնել, թառամել էր և ամբողջ բնութիւնը կարծես պատրաստվում էր քնել խոր, մեռելային քնով:

Արմատներս սկսել էին սառել, թերթիկներըս շատերն ընկել էին և ծածկել գետինը. ես մրսում էի. զգում էի, որ մօտենում էր ձմեռը:

Անտօնիօն սկսեց իր սովորական գործը. նա մեզանից շատերին ծածկեց յարգով, շատերին տարաւ իր բնակարանի մեծ ու տաք սրահը, իսկ ինձ իմ ընտանիքովս փորեց, հանեց գետնից և տեղաւորեց մի մեծ արկղի մէջ. այնտեղ ածեց նա մի քիչ հող, ջուր սրկսեց և տարաւ քաղաքի հիւրանոցներէջ մէկը:

— Ահա, օրիորդ, ես բերեցի ձեր գնած վարդերին. դուք կարող էք նրան այժմ տանել, ուր կամենաք, վարդենին չի թառամել. միայն պահպանեցէք ցրտից. — ասաց Անտօնիօն մի օրիորդի, որի երեսը, հագուստը և խօսակցութիւնը ցոյց էին տալիս, որ նա օտար երկրէջ է:

— Դաւ, պարոն, առէք ձեր փողը, — պատասխանեց օրիորդը, և մի թղթի կտոր տուեց մեր պարտիզպանին:

Ես այն ժամանակ միայն հասկացայ, որ ինձ վաճառում են, և կարծես ցնցուեցի ու դարձայ պար-

տիզպանին, սկսեցի խնդրել, աղաչել որ ինձ չգրկէ մայրական հողից, վերջապէս լաց եղայ. բայց նա... նա ականջ չդրեց, նա նոյնպէս մնաց անխիղճ, անպուժ, ինչպէս այն ժամանակ, երբ քաղեց իմ վարդմօրս և տուեց այն անծանօթ օրիորդին...

Ես կրկին մտաբերեցի, որ աշխարհումս, այս ունայն աշխարհումս յաւիտենականութիւնը լոկ խօսք է, որ մարդիկ անխիղճ են և անգութ:

Օրիորդը տեղաւորեց ինձ պատուհանի վրայ. իսկ միւս առաւօտ նա հաւաքեց իրեղէնները, առաւ և ինձ և ուղևորուեցաւ դէպի երկաթուղու կայարանը:

Շոգեկառքի պատուհանից ես վերջին անգամ տեսայ Իտալիայի պարզ ու կապուտակ երկինքը, վերջին անգամ նրա ջերմ արեգակի ճառագայթները տաքացրին իմ հալ ու մաշ, տխուր սիրտը. վերջին անգամ նրա թափանցիկ գեփիւռը շօշափեց, կարծես զրդուեց իմ թերթիկները և ես սկսեցի լալ...

Օրիորդը չհասկացաւ, չլսեց իմ հրաժարական դառն ողբը:

Գ.

Ինձ բերեցին դժնեայ հիւսիսի կոմերը և տեղաւորեցին մի լայնարձակ սենեակում: Ամեն ինչ այստեղ անծանօթ էր: Պատուհանները վրայ և սենեակի անկիւններում դարսած էին մի քանի ծաղիկներ և բոյսեր: Աստուած իմ, որքան դեղնած, մաշուած էին նրանք, կարծես նոր էին առողջանում, նոր էին կազդուրվում ծանր հիւանդութիւնից յետոյ:

Սկզբից ես քաշվում էի այդ կիսամեռ բոյսերից, հեռանում էի, չէի կամենում խօսել նրանց հետ, բայց

քանի օրերն անցնում էին, քանի ձմեռը վերջանում էր, ես սկսում էի ընտելանալ, ծանօթանալ այդ ինձ նման խեղճ բանտարկեալներին:

Ձմեռային երկար երեկոներին նրանք պատմեցին ինձ իրանց տխուր պատմութիւնը. ասացին, թէ իրանք այստեղացի չեն, որ իրանց հայրենիքը հեռու է, որ իրանք ծնունդ են կովկասում, ամպամած լեռների ստորոտներում և այնտեղից արդէն ընկել են այս դժնեայ, անհիւրասէր հիւսիսը: Նրանք ոգևորուած նկարագրում էին իրանց հայրենիքի արևը, օդը, ջուրը, լեռներն ու ամբողջ հրաշալի հարաւային բնութիւնը և գանգատւում էին մարդկային անարդարութեան, անխղճութեան դէմ:

— Մարդը կարծում է, որ ինքն ամեն արարածների տէր և իշխանն է. նա աշխատում է ամեն ինչ հպատակեցնել, ստրկացնել իրան. բայց, ճշմարտանաստ, մարդն ամենավատ արարածն է. նա գութ չունի և չափազանց ինքնասէր է,—վերջացրեց իր խօսքը գեղնած մանիշակը:

— Այո... այո, բացականչեցին վճռողաբար միւս ծաղիկները և բոյսերը:

Այսպէս տխուր, սաստիկ տխուր անցնում էին մեր օրերը անվերջ անբաւականութեան և գանգատների մէջ:

Մի օր ես նկատեցի, որ պատուհանի ապակիները տաքացել էին. բարձրացրի գլուխս և տեսայ, որ արեգակը սաստիկ այրում էր. փողոցում հալած ձիւնը կազմել էր մանր, կեղտոտ լճակներ. բնութիւնը արթնանում էր իր խոր ձմեռային քնից... ես զգացի

որ մօտենում են զարնան օրերը, զգացի և սաստիկ, անչափ ուրախացայ: Վերջապէս մի գեղեցիկ, պայծառ օր գուշակութիւններս կատարուեցան. մեր տան լուսամուտները բացուեցան, սենեակների անտանիլի օդը մաքրուեց և ես տեսայ, որ իրաւ ծառերը կանաչել, ծածկուել են տերեւներով, որ վերջապէս միշտ մառախլապատ երկինքը պարզուել է և զով, անուշահոտ գեփիւռը մեղմ տարածում է իմ և միւս ծաղիկների գլխիկները...

Անցաւ մի ամիս և մեզ բոլորիս հանեցին պարտէզ: Այստեղ մեր կեանքն աւելի տանելի է. քանի՞ փակ սենեակներում: Մենք բոլորս կարծես կազդուրուեցինք, վերածնուեցանք, միայն խեղճ կովկասի գեղնած, մաշուած մանիշակը չկարողացաւ բարեւել զարնանային արեգակին. նա մի քանի օրից յետոյ կուացաւ, թեքեց իր գլխիկը կրծքին և փչեց իր անզօր շունչը...

Այստեղ, հիւսիսում բնութիւնն այնպէս շքեղ չէր, ինչպէս իմ հայրենիքումս. երկինքն այստեղ պարզ և կապոյտ չէր, ինչպէս այնտեղ—սիրուն Իտալիայում՝ իմ քաղցր հայրենիքում, և գիշերներն այնպէս սքանչելի, այնպէս գեղեցիկ չէին. մինչև անգամ այստեղի լուսնեակն էլ կարծես արձակում էր մի ուրիշ, անսովոր աղօտ լոյս...

Բայց չնայելով դրան՝ մենք բախտաւոր էինք, գոնէ աշխատում էինք բախտաւոր լինել...

Մի գեղեցիկ, լուսնեակ, գիշեր, երբ երկնքում արդէն վառուել էին անհամար աստղիկներ և մի գիւթական փայլով ներկում էին մթնոլորտը և երկրիս բոլոր առարկաները, յանկարծ իմ ականջիս հասան անսովոր, բայց այնուամենայնիւ կարծես արդէն ծա-

նօթ ձայներ. ես այդ ձայները լսած էի մանկութեանս երջանիկ ընկերներում՝ այնտեղ, հեռու, իմ հայրենիքումս. դա հարաւային սոխակի երգն էր. ես սթափուեցայ և հիացած, լուռ սկսեցի լսել... Պանդուխտ սոխակն երգում էր իր սիրոյ սրտայոյզ մեղեդին. նա պատմում էր իր հեռաւոր հայրենիքի, իր խաբուած, ոտնակոխ արած սիրոյ, իր փոքրիկ սրտի տանջանքների տխուր պատմութիւնը... ոչ... նա չէր պատմում... նա չէր երգում... այլ նա լալիս էր, ողբում և այդ ողբը կտրատում էր իմ խոցուած, մաշուած սիրտը:

Ես շարունակում էի լսել. վախենում էի շարժուել, շունչ քաշել: Վերջապէս սոխակի վերջին հառաչանքը կամաց-կամաց մեռաւ, անհետացաւ մթնոլորտում և ես ուշքի եկայ: Երբ բարձրացրի գլուխս՝ տեսայ, որ աստղերն արդէն անհետացել են երկնակամարից, լուսինը ծածկուել է ամպերով և մութ երկինքը բոլորովին մթնել:

Ես ցնցուեցի, սարսուռ անցաւ անդամներովս և մի անհանգիստ, տենդային քուն եկաւ վրաս:

Բայց դեռ երկար չէի կարողանում մոռանալ սոխակի երգը, նրա հառաչանքը և արցունքները:

Դ.

Հետեւեալ առաւօտ երբ ես կրկին զարթեցի՝ սոխակն արդէն նստած մերձակայ ծառին, սիրով նստում էր ինձ. նրա փոքրիկ, վառվռուն աչքերում ես նկատեցի կարեկցութեան նշոյլ:

— Երևի այս դժնեայ հիւսիսը չէ քո հայրենիքը, — դարձաւ նա ինձ:

— Ինչի՞ց գիտես. հարցրի ես, զարմացած նստելով նրա երեսին:

— Այնպէս... կարծում եմ... Բայց ես քեզ դեռ առաջ էի ճանաչում, երբ դու փոքր էիր և մանուկ. դու այն ժամանակ ապրում էիր քո մօր զոգումը:

— Ի՞նչպէս... ուրեմն, դու գիտես իմ անդարձ անցեալ երջանկութեան օրերս... բայց ի՞նչպէս...

— Ես ծնուած եմ այնտեղ, ուր և դու... այն աշխարհում, ուր արեգակն այնպէս ջերմ է, ուր օդն այնպէս պարզ, թափանցիկ և հոտաւետ է, ուր բնութիւնը եղեմային դրախտի է նմանում, ուր...

— Ի՞նչպէս... Իտալիա... ճշմարիտ... բայց ի՞նչպէս դու գտնուեցար այստեղ, այս ցուրտ, անտանելի երկրում:

— Ես՝ ինչպէս և դու, կորցրի իմ երջանկութիւնս և այժմ թափառում եմ երկրից երկիր... Իտալիան յիշեցնում է ինձ իմ բախտաւորութեան օրերը, իսկ այդ յիշողութիւնն անտանելի է ինձ համար:

— Ուրեմն, շարունակեցի ես սուելի և աւելի զարմացած, ուրեմն դու ճանաչում էիր և իմ խեղճ, անբախտ մօրս, որին այնպէս անգթաբար սպանեց չարագործ Անտօնիօն... դու ճանաչում էիր մեր ծերունի պարտիզպանին...

— Այո՛... ես միշտ երգում էի այն պարտիզում, ուր ծնուած են քո ծնողքը և մենք մի ժամանակ ծանօթ էինք:

— Բայց չտեսա՞ր արդեօք դու իմ մօրս նրանից յետոյ, երբ նա զարգարեց իր անշունչ դիակով այն անսիրտ օրիորդի կուրծքը:

— Տեսայ... միւս առաւօտ քո մօր դիակը ձգած

էր պարտիզի նստարանի մօտ... նա կիսամեռ, թա-
ռամած էր... ես բարձրացրի նրան և տարայ իմ
բունը:

— Յետոյ:

— Նա կիսաշունչ էր... ես խելոյն թռայ և բե-
րեցի ցուրտ ջուր ու թրջեցի նրա երեսը... նա բար-
ձրացրեց իր գլխիկը և տխուր, սաստիկ տխուր նայ-
եց ինձ:

— Յետոյ... յետոյ... հարցնում էի ես մի տեն-
դային յուզմունքի մէջ:

— Յետոյ նա հարցրեց քո մասին և ես պատ-
մեցի, որ դու ողջ ես և խստացայ բերել նրան քեզ
մօտ:

— Բայց ինչո՞ւ. չբերիր, անգնւթ սոխակ, բացա-
կանչեցի ես:

— Սխալվում ես, վարդենիս, սխալվում. ես
սպասում էի, մինչև որ մի քիչ կազդուրուեն քո մօր
ոյժերը. այդ միջոցին ես բերեցի մի բուռն հող կտու-
ցումս և այնտեղ թաղեցի նրան. այդպէս անցաւ մի
շաբաթ. երբ մենք մի առաւօտ եկանք քեզ այցելու-
թեան, բայց... դու արդէն թողել էիր քաղաքային
պարտիզի մայրենի հողը և անհետացել...

Ես սկսեցի հեկեկալ: Առաւօտեան պարզ սառը
ցօղը գլորուեց վրայիցս գետին:

— Քս մայրը, շարունակեց սոխակը, ուշաթա-
փուեց... ես կամեցայ նրան ուշքի բերել, բայց
իզո՞ւր, մահն արդէն սկսել էր իւր չար գործը. ես
նստեցի մօրդ մօտ, երբ նա յանկարծ, կարծես հա-
ւաքելով իր ունեցած վերջին ոյժերը, դարձաւ ինձ և
հազիւ լսելի ձայնով ասաց:

— Տեսնում ես, բարեկամ, ես մեռնում եմ...
դաւակս, եթէ միայն նա կենդանի է, մնում է որբ,
միայնակ... խոստացիր ինձ, որ դու կաշխատես
գտնել նրան և տալ նրան իմ վերջին մայրական ող-
ջոյնը: Մի բոպէից յետոյ նրա թերթիկները փակուե-
ցին և նա փչեց հոգին:

Սոխակը վերջացրեց իր պատմութիւնը:

Ես լալիս էի:

Անցաւ մի քանի բոպէ. Աստուած իմ, որքան
երկար էին այդ րոպէները:

— Բաւական է... բաւական, դարձաւ ինձ սո-
խակը, սրբի՛ր արտասուքներդ... նրանք չեն կարող
կենդանացնել քո անբախտ մօրը:

Ես չէի լսում նրան և շարունակում էի լալ: Երբ
բարձրացրի գլխիկս՝ ոտխալն արդէն թռել, անհետա-
ցել էր. ես տեսայ, որ արդէն կէսօր էր: Տանտիկինս
սափօրը ձեռին մօտենում էր մեզ:

— Ի՞նչպէս թառամել է իմ վարդիկս... երևի
ջերմութիւնը փլասել է նրան, ասաց նա ինքն իրան
և սկսեց առատօրէն ջրել իմ ցամաքած հողը: Խեղճը
չէր հասկանում, որ այդ ջերմութիւնը, այդ կրակը
իմ երակներումս էր, իմ սրտումս և որ այդ կրակը
չէր վախենում ջրից... խեղճ տանտիկին... Երբ նա
հեռացաւ վերջապէս մեզանից՝ Կովկասի լեռների դեղ-
նած շուշանը դարձաւ միւս բոյսերին ու ասաց.

— Բարի՛ տանտիկին... եթէ նա էլ չլինէր՝ որ-
քան որբ, որքան միայնակ պիտի լինէինք մենք...

Ես հեգնօրէն ժպտացի. — խեղճ, նա չէր իմանում,
որ ինքն իրաւ միայնակ է, բոլորովին միայնակ և աշ-
խատում է համոզել, մխիթարել իրան... ցնորք...

Նւ ճշմարիտ, ես ինքս այնտեղ, հեռու սրտիս խորքում զգացի, թէ ինչպէս մի բան կարծես կ'էտրուէց սաստիկ, սաստիկ ցաւեց: Նս հասկացայ, որ ինձանում վերջին թելը, որ կապում էր ինձ կեանքի հետ, արդէն կտրուել է. ես զգացի, որ իմ կեանքը ոչ ոքին այսուհետեւ հարկաւոր չէ, որ նա անպէտք, անխորհուրդ է, ուրեմն և փաստակար... ես միայն արդեւ, խափանարար կը լինիմ ուրիշներին. մտածեցի և այդ միտքը սարսափեցրեց ինձ:

— Ինչպէս... փաստակար է կեանքս... աշխատում էի լուծել ես այդ անեղ հանելուկը և ներքին ձայնս անդադար, միակերպ մեքենայաբար կրկնում էր ինձ «այո, փաստակար է, փաստակար է»:

— Բայց ինչո՞ւ... ինչո՞ւ... աշխատեցի ես քննութեան տակ ձգել ինձ անհանգստացնող միտքը:

— Ինչո՞ւ... որովհետեւ դու խլում ես ուրիշ ծաղիկներէց և բոյսերից արեգակի ջերմութիւնը, այն ջերմութիւնը, որ նրանց անհրաժեշտ է. դու խլում ես հողի կենսատու ոյժերը. դու այդ բոլորը խլում ես նրանցից, մինչդեռ նրանց կեանքը փաստակար չէ. նրանք դեռ նպատակ ունին ապրելու...

— Իսկ դո՞ւ... և ներքին ձայնս յանկարծ լռեց:

— Իսկ ե՞ս, մեքենայաբար թռաւ բերնիցս:

— Իսկ դո՞ւ... դու անպէտք ես... դու չունիս նպատակ... մեռիր, լաւ է մեռիր, կրկնում էր ներքին ձայնս:

— Մեռիր... հեշտ է ասել... իսկ իրազօրծել... ո՛հ... ինչո՞ւ ծնուել նրա համար, ծնուել ոչնչից, որ մի օր կրկին ոչինչ դառնաս... բայց լսիր, ես ուզում եմ ապրել... ես նորից ուզում եմ տեսնել այն պարզ

երկինքը, այն արեգակի այրող ճառագայթները, այն փայփայող մեղմ գեփիւռը... և յանկարծ մեռնել...

— Այդ անկարելի է, անցեալը չէ դառնում:

Ուրեմն մեռիր... մեռիր... դու ոչ ոքին հարկաւոր չես, այժմս անդադար կրկնում էր ներքին ձայնս:

— Ոչ ոքին... որչափ անտանելի են այդ դառն խօսքերը... ոչ ոքին... այս լայնարձակ, այս անհուն աշխարհումս... դառն վիճակ... այո, իմ ներքին ձայնս չէ սխալվում, պէտք է մեռնել, անպատճառ մեռնել:

Այդ բոլորն ականջիս հասաւ սոխակի տխուր մեղեդին. նա դարձեալ լալիս, գանգատվում էր մարդկային անարդարութեան, աշխարհիս ունայնութեան դէմ: Նրա երգն այրում էր սիրտս: Նւ այդ իսկ բոլորն ես զգացի, թէ ինչպէս այնտեղ, հեռու, իմ սրտի խորքում նորից կարծես մի բան կտրուէց. նորից զգացի ես մի անտանելի ցաւ. թերթիկներս սկսեցին օրլստօրէ թառամել. և այժմ ես գնում եմ դէպի մահ, սպասում եմ անխուսափելի օրհասին...

ՅԻՄԱՐ ՈՉԽԱՐՆԵՐ

Շատ, շատ տարիներ սրանից առաջ լեռնաւանդ
երկրներում ապրում էր մի խաշնարած և Աստուծոյ
ողորմածութեամբ ապրում էր բաղդաւոր և երջանիկ։
Միշտ առողջ, միշտ ուրախ և գոհ իւր ճակատագրից, նա
սիրում էր իւր ոչխարները, իւր գառնուկները, փայ-
լիւցում էր նրանց, պահպանում թշնամի-գայլերի՝ յար-
ձակութեանից և այգւէս խնամելով իւր հօտը, նա օրէց
օր աւելացնում էր նորա թիւը, աճեցնում էր նորան... և
ոչխարները հասկանում էին այդ, տեսնում էին բարե-
սիրտ խաշնարածի իրենց վերայ ունեցած հոգսը և իրենց
ոչխարային սրտերի խորքերում տածում էին դէպի
իրենց հովիւը սիրոյ և երախտագիտութեան ամենավառ
դգացմունքները։ Եւ ինչպէս կարող էին նոքա սպերախտ
մնալ դէպի իրենց միակ պաշտպանը... ճշմարիտ է, որ
այն հին, անցած-զնացած ժամանակներում ևս, ինչպէս
և մեր օրերում, ոչխարները չունէին բաղդաւորութիւն
պատկանել մարդկային սեռին և ուրեմն նոցա երախտա-
գիտութեան զգացմունքը այնքան նուրբ և զգայուն չէր,
ինչպէս մերը, բայց այնուամենայնիւ նոքա լաւ էին
տեսնում և հասկանում, որ իրենց խաղաղ և անգործ

կեանքի, իրենց երջանիկ և ուրախ օրերի միակ պատճառը—խաշարածի քաջութիւնը, խելքը և բարի սիրտն էր, և մանաւանդ, որ այդ բազմաւոր ոչխարները ամեն ըսպէ կարող էին համոզուել երեւոյթի ճշմարտութեան մէջ... հարկաւոր էր միայն մի փոքր դիտողութիւն, լինի դա անգամ ոչխարային, դիտողութիւն հարեանցօրէն համեմատելու իրենց անձնական կեանքը ուրիշ, օտար ոչխարների կեանքի հետ, ոչխարների, որոնք իրենց խաշարածի անհոգութեան և նրա այլևայլ բարոյական պակասութիւնների պատճառով համարեա ամեն մի ըսպէ դողում էին իրենց ոչխարային հոգիների ապահովութեան մասին և շատ անգամ, երբ նոքա վիստած, ուժից ընկած, անգոր պաշտպանվում էին իրենց ռիսկերի թշնամիներից, նոցա բորբոքում ուղեղում ծագում էր մի սուր, անաջող միտք:

— Իրաւ... ունինք արդեօք իրաւունք ապրելու... թէ... թէ... և այդ իսկ միջոցին խեղճ ոչխարը սարսափելով վերջացնել իւր խօսքերը, փակում էր իւր յուսահատ, լայնացած, շաշ աչքերը և սարսափով անձնատուր էր լինում գայլի արիւնհեղ ճանկերին... գտնում էր նա այնտեղ իրեն մաշող հարցի լուծումը,— չգիտենք...

Ահա այդ «ունինք արդեօք իրաւունք ապրելու... թէ...» երբէք չէր անցնում մեր երջանիկ ոչխարների մտքով, երբէք նոքա ծնվում էին, ապրում էին, մեծանում էին, ծերանում էին և սատակում էին, ճշտապէս կատարելով հինաւուրց Աստուածային «աճեցէք և բազմացարձ» ի օրէնքները և պահանջները առանց որ և է հարցերի, մտատանջութիւնների և տարակուսանքների. առանց երկբայելու նոքա առնում էին կեանքից միայն այն, ինչ որ նա տալիս էր իրենց և աւելի քաջ, քան թէ XIX դարում, երբ ոչ թէ քիչ-շատ պատուական ոչխարը,

այլ մինչև անգամ յետին տգրուկը և ճանճը ունին իրենց անխախտ համոզմունքները, ասում ենք, աւելի քաջ մեր հերոսները համոզուած էին, որ այդ այդպէս էլ պիտի լինի, որ երջանկութիւնը այս աշխարհում մշտնջենական է և իրենց, ոչխարների, ճակատագիրն է, որ այդ ամենը շատ բնական է և, իբրև նոյն իսկ բնութեան օրէնք, կարող չէ լինել այլապէս:

Եթէ մինչև անգամ մէկը աշխատէր ձգել նոցա ոչխարային սրտերում տանջող երկբայութեան սերմը, մենք հաւատացած ենք, որ նորա, այդ մէկի ջանքերը կը մնային ապարդիւն և մեր բազմաւոր, երջանիկ ոչխարները պինդ ծիծաղելով հարցնողի երեսին, անպատճառ կասէին:

— Արդեօք առողջ էք, պարոն...

Եւ այդ «արդեօք առողջ էք, պարոն»ը այնպէս կը ծու, այնպէս հեգնօրէն արտասանում էին համոզմունքի տէր և բազմաւոր համարուող ոչխարները, որ հարցնողը սկսում էր տեղնուտեղը կարմրել և ամաչելով խոստովանում էր, որ իրաւ, այդ ջանքերը և անտեղի են, և յիմար...

Եւ այսպէս ուրեմն երկբայող պարոնը հիւանդ է և մեր ոչխարները բոլորովին, բոլորովին բազմաւոր...

Բայց «ամեն սկիզբ ունի իւր վախճանը» — ասուած է դեռ հին ժամանակներում և այդ փիլիսոփայութեան ճշմարտութիւնը զգացին տարբաբազմաբար և մեր ոչխարները:

Անցան բազմաւորութեան, ապահով երջանկութեան օրերը և անգարձ տարին իրենց հետ ժամանակով խելօք, բարեսիրտ խաշարածի և խելքը, և քաջութիւնը, և բարեսրտութիւնը. ծերացաւ, պառաւեց խեղճը, ընկաւ ուրիշ, կամայ-ակամայ թողեց իւր պաշտօնը, իւր խնամա-

տար հովանաւորութիւնը և քաշուեցաւ մի կողմ, հլու համբերութեամբ սպասելով անաւոր մահուան անխիղճ մանգաղին...

Եւ մի գեղեցիկ օր մեր ոչխարները ֆապրին բոլորովին որբ.

Խաշնարածը մեռաւ:

Երեսի վերայ թողուած հօտում սկսուեցան տրտունջ, անհամաձայնութիւններ, երկպառակութիւններ...

— Ի՞նչ կլինի մեր վիճակը, անխ, ի՞նչ կլինի մեր վիճակը, տրտնջում էին դեռ փոքրիկ, անգարգացած գաւնուկները և յուսահատ նայում էին մեծերի երեսին, մեծերը արձակում էին մի ինչ որ է անորոշ, խուլ հնչիւն, որ կարելի էր թարգմանել և «այո» և «ոչ»-ի և մի անբնական, կեղծ, շինծու սառնասրտութեամբ դիտում էին փոքրիկ, շուարած գաւնների անհանգստութիւնը: Բայց այդ սառնասրտութեան, այդ կարծես անվրդով հանգստութեան տակից յայտնի երևում էր և նոցա, այդ մեծ ոչխարների, անսովոր յուզմունքը, և նոքա նոյնպէս տանջվում էին այդ «անխ, ի՞նչ կլինի մեր վիճակը» — սարսափելի, անորոշ հարցով և նոքա ևս մեքենայաբար դարձնելով իրենց յուսահատ աչքերը մեծ և մեծ այծերի վերայ, վզերը ճկած նայում էին նոցա երեսին, կարծես այնտեղ որոնում լինէին իրենց մաշող հարցի լուծումը. և երևի, ժամանակով բաղդաւոր ոչխարները գտնում էին այնտեղ, այծերի մօտ, իրենց փրկութիւնը. գտնում էին, որովհետեւ, ճշմարիտ, այծերը այնպէս անվրդով և հանգիստ պահում էին իրենց, այնպիսի մի հպարտ արժանաւորութեամբ շարժում էին իրենց երկար մօրուքը այդ համառոչխարային տագնապի միջոցին, որ մի բոլոր անգամ կարելի էր կասկածել նոցա մեծութեան և անվեհերութեան մասին, մանաւանդ որ այդ «անվեհերու-

թիւնը և մեծութիւնը» խոշոր տառերով արձանագրուած էր նոցա լուրջ, խելօք, այծային ճակատների վերայ և միայն այդ փոքրիկ անհեռատես գաւններն էին, որ չէին տեսնում այդ և իզուր ընկնում էին յուսահատութեան և անվերջ տարակուսանքի մէջ:

— Է՛հ... չէ՞ք տեսնում... ի՞նչ է... մենք ենք ձեր միակ յոյսը և ապաւէնը... մենք ենք... միայն մենք... կարծես առում էին այծերը մի այնպիսի վճռողական եղանակով, որ չէր պահանջում ոչ բացասական պատասխան և ոչ զանազան անտեղի «բայց»-եր, «ի հարկէ»-ներ, «սակայն»-ներ և այլն...

— Ի հարկէ դուք էք... միաբերան պատասխանում էին արդէն ծերացած, փորձառու ոչխարները և յանդիմանօրէն նայում էին փոքրիկ, անխելք, շաշուած լակոտների վերայ:

— Դուք էք... միայն դուք...

Եւ սակաւ առ սակաւ վախը, յուսահատութիւնը և մաշող, տանջող երկբայութիւնը հեռանում էր, անհետանում էր նոցա սրտերից և այնտեղ կրկին տիրում էր ճիշտ ոչխարային անվրդով, երջանիկ, խաղաղ անդորրութիւնը: Իսկ այծերը ինքնահաւան բաւականութեամբ շարժում էին իրենց երկար, սրածայր, սպիտակ մօրուքները:

— Ա՛խ, ի՞նչ կլինի մեր վիճակը, անխ, յանկարծ լուսվում էր լուռութեան մէջ անփորձ, վախկոտ գաւնուկների բոլորովին անտեղի տրտունջը...

— Այծերն են մեր փրկիչները... այծերը, շնչասպառ գոռում էին ոչխարներից աւելի հեռատեսները և ցոյց էին տալիս այծերի վերայ:

— Ա՛խ, ի՞նչ կլինի մեր...

— Այծերը, այծերը, այծերը, անբնական լսվում էր

ամեն կողմից:

— Բայց ախրը, մենք...

Այժերը և մենք ձեռք ձեռքի տուած, եղբայրական սերտ կապերով կապուած... սկսում էին սղեորուած, մի ինչ որ ինքնամոռացութեան զանցառութեան մէջ ոչ խարները և ծածկում էին իրենց աղաղակներով զառնուկների թոյլ, անգոր ձայները և հեծկտանքը...

Եւ կրկին այժերը անվրդով, ինքնահաւան շարժում էին իրենց երկար, սրածայր մօրուքը...

Անցան օրեր, ամիսներ և գառնուկները առաջին անգամը չէր, որ տխուր, յուսաբեկ, ճմլուած սրտով յիշում էին իրենց մեռած խաշնարածին: Ինքնավար այժերը, որոնց հեռատես և փորձառու ոչխարները ընտրել էին իրենց տէր և պաշտպան, ի թերև հանեցին հօտի յոյսերը, ապագայի բաղձանքները և ցանկութիւնները: Օր ըստ օրէ աւելի և աւելի յաճախ կրկնվում էին թշնամի գայլերի անսկզնկալ այցելութիւնները. օր ըստ օրէ սաստկանում էր նոցա անզուսպ, յանդուգն վարմունքը խեղճ, բայց ժամանակով բաղդաւոր, ոչխարների հետ. օր ըստ օրէ բազմապատկվում էր նոցա չարաչար բռնաբարութիւնների և անմեղ զոհերի թիւը:

Դաշտում, ձորերում, անտառում մութ, ամպած զիշերները լսվում էր գառների և ոչխարների օրհասական, սիրտ պատառող բառանշումը գայլերի արիւնաթաթախ ճանկերում, լսվում էր և խառնուելով մի ուրիշ անբաղդի վերջին, մահուան խռմիոցի հետ կրկնվում էր մի հեռու, խուլ անորոշ արձագանքով...

— Իսկ այժերը...

Օ՜... այժերը, և ո՞վ կարող էր սպասել, հանդիսացան իբրև ամենաճարպիկ, բաղաքակիրթ այժեր. նոքա մտերմացան թշնամի գայլերի հետ, զրաւեցին նոցա սէրը, համակրութիւնը և անընդհատ, պարբերական զիջումների «պօլիտիկայ»-ի շնորհիւ կարողացան պահպանել իրենց կաշին, կեանքը, հոգին, բարքն ու վարքը և մինչև անգամ իրենց այծային ժողովրդական լեզուն և աւանդութիւնները:

Նոքա հրապարակաւ խոստովանում էին, որ իրենց ընտրած ինքնավարութեան և միջազգային յարաբերութիւնների եղանակը հիմնուած է ժամանակի քաղաքակրթութեան ամենաանհրաժեշտ պայմանների վերայ և կարող չէ լինել այլապէս:

— Իրերի այժմեան զրութիւնը, նկատում էին նոքա լրջօրէն, և բնութեան անխախտ օրէնքները ցոյց են տալիս մեզ, որ կեանքը մի անվերջ, սաստիկ պատերազմ է, ուր յաղթողը ուժեղն է, իսկ յաղթուողը — անգորը... օրինակ ձեզ և Եւրոպան և Ասիան... ուրեմն եթէ ժամանակ առ ժամանակ մեր հօտերից պակասում են ոչխարներ, որոնք զոհ են գնում յարգոյ գայլերի անմեղ ցանկութիւններին...

Բայց այդ իսկ ըոպէին ձորում կրկին լսվում էր բառանշող ոչխարի վերջին օրհասական, խալոտ ճիշը և այժերը երևի աւելորդ էին համարում շարունակել իրենց պարզաբանութիւնները.....

Եւ պակասում էր օրէց օր երբեմն ոչխարաշատ հօտը, անհետանում էին, փչանում էին ցեղային առանձնայատկութիւնները և դեռ, Աստուած գիտէ ինչ հրաքով, կենդանի մնացած, թշուառ, միշտ գողացող, միշտ շաշ ոչխարների և գառնուկների հիւանդ լարուած, բորբոքուած ուղեղով շուտ շուտ

անցնում էր միշտ տանջող, միշտ մաշող, բայց երևի
միշտ և անպատասխան հարցը.

Ունի՞նք արդեօք իրաւունք ապրելու... թէ... թէ...

ՄՈՌԱՑՈՒԱԾ ՇՈՒՆ

Ամառ է. արեւելեան կիսօրեայ կիզող ճառագայթ-
ները անողորմ այրում են չորացած, տեղ-տեղ
ձեղքընտուած գետնի հողը. անքանելի շողը փռուել
է անշարժ, թրմրած, տաքացած օդում և կարծես
արձանացած, քարացած ծառերի ճիւղերը անգոր
կացրել են գետնին իրենց փոշիոտ, մութ-կանաչ
թերթիկները: Ամեն կեանք, ամեն շարժողութիւն
կարծես անշունչ, անզգայ թմրել է բնութեան, այդ
հրաշալի արեւելեան բնութեան կրակոտ համբոյրների և
օրօրող, թովհարար գրկախառնութեան մէջ... Միայն
շատրուանն է, որ պսպղեցնում է իւր ծիածանագոյն
կաթիլները և անվերջ մեղեդիական խոխոջիւնով շփո-
թում է արեւքի միջօրեայ անդորրութիւնը: Փաշայի
պալատի լայն, քարած բակում ոչ ոք չէ երևում.
միայն հեռու, մութ անկիւնում, պատի ստուերի տակ
պառկած է մի շուն. նրա ցից ցից կանգնած մազերը
Աստուած գիտէ երբ թաթախուել են ցեխի մէջ և
ժամանակից չորանալով այնպէս էլ մնացել են և կախ-
ուել են երկար կեղտոտ կտորտանքներով: Մեծ եր-
կաթեայ օղակներից հիւսած շղթան՝ անցնելով շան
վզովը, պինդ ամրացրած էր քարաշէն պատից:

Շունը արթուն է. նրա կրակոտ աչքերը անդա-
դար վազվզում են բակի մի կողմից միւսը և միայն
երբեմն կանգ են առնում կամարակապ արաբական
ճաշակով շինուած և զարդարած գրան վերայ. շունը

հսկում է. նրա կիսաբաց բերանից կախ է ընկել երկար, կարմիր լեզուն. նա ստէպ ստէպ խորը շունչ է քաշում. նա կամենում է գովացնել իրեն տանջող ծարաւը. բայց ի զո՛ւր, նրա շուրջը չկայ ոչ մի կաթիլ ջուր. ամանը, որ դրած է նրա մօտ, դեռ երեկուանից բոլորովին դատարկ է. նա կրկին սկսում է շրջել իւր փայլող, սուր աչքերը և նրա հայեացքը ընկնում է շատրուանի վերայ. պարզ, սառը ջուրը բարձրանալով այնտեղ դէպի վեր, ընկնում է ցած փշրուելով հազար ու մէկ ցոլացող, գունաւոր կաթիլներով. շան աչքերը ազահուլթեամբ նայում են դէպի շատրուանը. նրանք աշխատում են հասնել, մօտենալ այդ կարծես կախարդական գովարար շրջանակին, ուր այնպէս հով է և ուր ջուրը այնպէս պարզ... Շունը անհաստատ բարձրանում է տեղից, շաշ մթնած աչքերով նայում է ջրի պսպղուն ելեէջներին և ամբողջ մարմնով մղվում է առաջ և առաջ... բայց մի քայլ և ահա սկսում է շխկշխկալ երկաթեայ շղթան և պինդ սեղմել նրա վիզը. շունը կանգ է առնում, անմիտ նայում է դէս ու դէն և գլուխը կոր, ծարաւի բորբոքը սրտում դառնում է իւր տեղը...

Իսկ շատրուանը կրկին և կրկին թաւալում է իւր «կարկաշատ մարգարիտները»...

Շունը պառկեց և նրա ցամաքած, այրուող ուղեղում ծագեց մի միտք:

— Էհ, իրաւ որ կեանքս շան կեանք է, մտածում էր նա, ոչ գիշերը հանգստութիւն, ոչ ցերեկը, դեռ տանջուիր էլ, կարծես մաշուածս քիչ է. և ի՞նչ արժէր դրոնապան Ալիին լցնել ամանս ջրով և յետոյ երթալ Բօսֆօրի ափը... չէ... արի տես որ անպատճառ հարկաւոր է տանջել ինձ, չարչարել, ծարաւ

պահել և ի՞նչ է, որ շուն եմ... Էհ, մարդիկ, մարդիկ... և նա հեղնօրէն ծռմռեց իւր շնային երեսը:

— Եւ ինչո՞ւ եմ վատ, ասէք խնդրեմ, այն փոքրիկ միշտ սանրած, միշտ լուացած լակոսներից, որոնց վաշայիս հարեմխանայի խանութները այնքան սիրում են, փայփայում են և միշտ անուշեղէններով են կերակրում:

Հա, ճամարիտ է. ես գեղեցիկ չեմ, ես սպիտակ մորթ չունիմ, բայց այնուամենայնիւ ես անգործ էլ չեմ, ես պահպանում եմ տունը և բակը գողերից, ես ամբողջ գիշերներով, երբ ամեն ինչ, կենդանի վայելում է անոյշ քուն, հաշում եմ, անդադար հաշում եմ մինչև որ չխռպոտի ձայնս և այդպիսով հեռացնում եմ տանից վտանգը և դժբաղդութիւնը. ես վերջապէս ամեն ըտպէ գոհում եմ, այն գոհում եմ կեանքս զանազան չարագործների ինձ դէմ լարած դաւադրութիւնների, թունաւորած հացիկների և ուրիշ խարդախութիւնների շնորհիւ և այդ ամենը իմ պայծառափայլ փաշայիս բարեկեցութեան համար... և ի՞նչ փոխարէնը... մի բուռն յարդ, չորացած հացի կտորներ և ջուր... Ոչ, ջուրը խնայում են, դառնութեամբ նկատեց շունը և շարժեց գլուխը:

Մի քանի ըտպէներ անցան լիակատար լուծեան մէջ:

— Չէ, չ'ասես այդպէս, Հայշուն, (այդպէս էր մեր հերոսի անունը) չէ, ինչո՞ւ անարդար ես դատում. ախր այն լակոսները, որոնք թաթախուած են այժմս բաւականութեան և պերճութեան մէջ, քեզանից, այ խեղճ, անհամեմատ բարձր են իրենց կրթութիւնով, խեղճ, անհամեմատ բարձր են իրենց կրթութիւնով, էլ ո՞րը ասեմ... խելքով, ուսումով, ճարպիկութիւնով, էլ ո՞րը ասեմ... ախր նրանք էլ ժամանակով չնչին, շրջմոխիկ փողոցի

շներ էին և մահմեդական արևելքում միայն իրենց անձնական յատկութիւններն շնորհիւ հասան այս երջանիկ օրերին. տես, նրանք պարել էլ գիտեն, համարել էլ, թռչկոտել էլ, ամեն բան գիտեն, ռոն ասեմ. իսկ դու, դու ողորմելի Հայշուն, ի՞նչ գիտես. — ոչինչ:

Եւ ջրի նման մի բան փայլեց խեղճ Հայշունի աչքերին. արտասովոր էր դա: Լալիս են արդեօք շները, — չգիտենք. ասում են միայն, որ այդ պատահում է...

ՆԱ ՍՊԱՍՈՒՄ Է ԴԵՌ

(Պ ա տ կ ե ը):

Ամբան վերջն է...

Խան...սարա հայ գիւղը ամբողջապէս թաղուել է մոռ գիւնաշում: Հարաւային արևի կիզիչ ճառագայթները՝ թափանցելով եթերային պարզ կապուտակը, առատօրէն լուսաւորում են շրջակայ լեռների ապառաժոտ, մերկ գագաթները և կիսամութ, շարժուն ստուերներով խաղում են նոցա բարձրաւանդ ստորոտների միշտ մռայլ, միշտ խոնաւ փեշերքում. այդ ճառագայթներից մի քանիսը ուրախ-ուրախ արտափայլում են Ալա.. գան գետակի հանգիստ, խաղաղ ջրերում և միտնգամից լցուելով մօտակայ անտառի ներսը լուսափայլ, սկսողուն ցոլքերով սկսում են շողշողալ դարևոր ծառերի թերթիկների ու ժամանակից արդէն կանաչած, բորբոսնած թփերի վերայով...

Շքեղ հարաւային բնութիւնը, կարծես, թմրել, քնել է արևի հառաքայթների այդ կիսօրեայ, փայփայող ջերմութեան տակ. երբեմն երբեմն միայն լեռների ստորոտներից փչող քամին մեղմ, ալիքաւոր տատանումներով օրօրում է ցորենի ոսկեայ հասկերը ու, վրդովելով մի բոպէ հացահատիկների խաղաղ

ծովը, կրկին կորչում է լեռների հեռաւոր խորքերում...

Գիւղի մօտակայ բարձրաւանդ բլրից օձաձև պտոյաներով իջնում է ցած ճոխ այգեստանը և իւր փեշերքով անհետանում է կանաչազարդ հովտի անհուն տարածութեան մէջ:

Օգոստոսն է:

Պաղողը սկսում է հասնել. նորա լիք-լիք հատիկները անգօր, ծանրացած կռացել են գեանին և, կարծես, ամաչած ծածկուել են սրածայր եռանկիւնի թերթիկներով և տեղ-տեղ միայն զոհարի նման ցոլում են արեգակի փայլուն ճառագայթների տակ:

Թաց, պարարտ հողը սրտի խորքերից լոյս աշխարհ է հանել իւր առատ բերքերը և կանչում է իւր մշակ-գիւղացուն, և այդ գիւղացին, այդ հողի որդին լսել է իւր մօր ձայնը ու ահա դուրս է եկել դաշտը. նորա մանգաղը, գութանը, խոփը, գերանդին արագ-արագ բանում են այդ հողի վերայ և նորա աղի քրտինքը կաթ կաթ ոռոգում է գետինը:

Բայց գիւղացին ուրախ է, սրտանց ուրախ: Նա անհոգ, գութարթ երգում է իւր պապերի աւանգած երգը և նորա «հարալօ»-ի բարձրածայն ելևէջները խուլ արձագանքներով կրկնվում են հովտի հեռաւոր անկիւններում...

Այո, ուրախ է հայ գիւղացին, ուրախ է ամբողջ Պան... սարան: Միայն մի մարդ չէ մասնակցում այդ ընդհանուր հրճուանքին. դա—գեղջկուհի Սաթինիկն է, Հասօյի կինը. նա չգիտէ այլ ես ուրախանալ. նորա ուրախ օրերը անցել-գնացել են. նա մոռացել է ան-

դամ այդ օրերը... Նա դուրս չէ եկել դաշտը. նա համարեա մենակ է մնացել գիւղում. այնտեղ, դաշտում Սաթինիկը գործ էլ չունի, ոչ ցորեան, ոչ այգի, ոչ ինչ չունի նա... այո, կար ժամանակ, երբ նա էլ Հասօյի հետ գնում էր դաշտը, ուրախ, գութարթ աշխատում մինչև արեամուտը, ցորեան էր հաւաքում, խուրձեր կապում, կալսում, խաղողը կտրում, օղի քաշում, այո, նա անում էր այդ ամենը, բայց շատ և շատ առաջ, երբ գեռ Հասօն Պան...սարայում էր և Սաթինիկի որդին, Գրիգորը, փոքրիկ էր, շատ փոքրիկ... Այժմս Հասօն չկայ. ահա հինգ տարի է համարեա, ինչ նա հեռացել է, մեկնել է Պան...սարայից օտարութիւն՝ մշակութիւն անելու համար:

Ի հարկէ, Հասօն երբեք չէր թողնիլ իւր հայրենի Պան...սարան, կինը, իւր խարխուլ տնակը, եթէ միայն գիւղական պարսիկ բէզը չնեղէր, չհարկադրէր նորան: Հասօն փող էր առել բէզից: Երաշտութիւնը խանձել, չորացրել էր մի տարի նորա ցանքը. Հասօյի ընտանիքը մնացել էր առանց հացի. նա կարող էր սովամահ լինել: Հասօն ճարահատեալ դիմել էր բէզին և ահագին տոկոսներով փող էր վերցրել նորանից. եկաւ ժամանակը վճարելու. Հասօն չունէր փող. բէզը սկսեց սպառնալ, նեղել, ճնշել: Անվճար տոկոսների փոխարէն Հասօն ամեն տարի, գարնանը, ձրի աշխատում էր բէզի դաշտերում, պարտեզներում և կրկին չէր կարողանում ազատուել պարտքից. այդ կարծես անվերջ պարտքի գլուխը մնում էր ու մնում:

Շուտով Հասօյի եզները, ոչխարները նոյնպէս անցան բէզի ձեռը: Մերկ մնաց խեղճ Հասօն, ձգեց արօրը, խոփը, իւր քրտինքով պարարտած հողը, խաչակնքեց երեսը և վճռեց գնալ ու պանդխտութեան

մէջ գտնել իւր բաղդը: Նա լսել էր, որ Բագուի նաւթագործարաններում միշտ կարելի է գործ գտնել և լաւ փող ձեռք բերել. հաւատաց Հասօն և գնաց... գնաց ու մինչև այժմ չէր վերադարձել: Սաթինիկը լաւ մտաբերում էր այդ օրը: Հասօն և մի քանի նոյնպէս նորա մշակ ընկերները դռնու եկան գիւղական փոքրիկ մատուռից, մատաղ արին և տալով իրենց վերջին հրաժարականը ազգականներին, գիւղացիներին, ամբողջ Խան... սարային եկան մեծ ճանապարհը. նոքա գնում էին ոտով. երբ հասան գիւղի ծայրը, Հասօն դարձաւ Սաթինիկին, առաւ նորա զրկից փոքրիկ Գրիգորին և համբուրելով երեխային սաց.

— Լաւ նայիր նրան... ես շուտով կը գամ...

Եւ արտասուքի նման մի բան ցոլաց Հասօյի արևառ, կոշտացած երեսի վերայ:

— Լաւ նայիր դրան...

Այդ Հասօյի վերջին խօսքերն էին. դրանից յետոյ Սաթինիկը չտեսաւ իւր Հասօյին: Նորա հետ գնացած ընկերները վաղուց վերադարձել էին Խան... սարա. նոքա ասում էին, որ Հասօն անցել է Ռուսաստան. ուր է այժմ նա — նոքա չգիտեն. մի քանիսները ասելացնում էին, որ Հասօն հիւանդացել էր այնտեղ, ամիսներով չէր վեր կացել տեղից և այլն:

Սաթինիկը անհանգիստ էր. անյայտութիւնը տանջում էր նորան: Նորա՝ ժամանակով գեղեցիկ, առողջ դէմքը թալկացել, մաշուել էր. նորա սեւ, վառվռուն աչքերը խորը ներս էին ընկել կողերի մէջ. նորա անգոյն շրթունքներից վաղուց արդէն թռել էր անհող ժպիտը. փոքր կնճիռները ծածկել էին նորա երեսի մորթը. մաշոցքը զրել էր իւր անխղիւր կնիքը Սա-

թինիկի խորշումած ճակատին. պտտաւել էր օր առաջ խեղճը, ուժից ընկել...

— Ո՞ւր էր Հասօն... ողջ էր արդեօք... ի՞նչ պատահեց նորան — Աստուած գիտէ:

Եւ այդ միտքը անդադար մաշում էր Սաթինիկին:

— «Լաւ նայիր դրան... ես շուտով կը գամ», միշտ զարթնում էր խեղճի ուղեղում:

— «Ես կը գամ... կը գամ», լսվում էր նորա ականջներին:

Եւ Սաթինիկը սպասում էր:

Շարունակ իրար ետևից անցնում էին օրեր, ամիսներ, տարիներ. իսկ Հասօն չկար ու չկար...

Գրիգորը մեծացել էր:

Նա արդէն 8 տարեկան էր. զրկանքը և աղքատութիւնը, որ նոյն իսկ օրօրոցից ծանօթ էին Գրիգորին, սովորեցրին նորան աշխատել. երեխան օգնում էր մօրը, փայտ էր բերում անտառից, թոնիրը վառում, իրենց միակ կովը և մի քանի ոչխարները դաշտ քշում. նա արդէն գիւղացի էր, նա արդէն բանող էր, մեծ էր, չնայելով որ դեռ նոր էր բոլորել իւր եօթներորդ զարուհը:

Գրիգորը բնութիւնից մի ծանրակշիւ միշտ մտածող, միշտ լուռ տղայ էր. մանկական ուրախ, անհող խաղերը շատ քիչ էին զբաղեցնում նորան. նա երբէք չէր գնում հասակակիցների հետ անտառ, չէր բարձրանում նոցա պէս ծառերի վերայ և չէր քանդում թռչունների բուները, չէր գողանում նոցա անփետուր ձագիկները. նա չէր սիրում մամանակցել այդ շրջմութիւնների կողոպուտ արշաւանքներին այգիների ու

պարտէզները վերայ: Գրիգորը քշում էր իւր ոչխարները կանաչ զառիվայրի ստորոտը և այնտեղ, պառկած մէջքի վերայ, ամբողջ ժամերով, անընդհատ գիտում էր պարզ-կապուտակ, սիրաշունչ երկինքը. նորա հայեացքը ընկնում էր յանկարծ մի մոխրագոյն ամպի կտորի վերայ, որ բաժանուէրով իւր երամիջ մենակ սահում էր եթերական բարձունքի մէջ, և Գրիգորը չէր հեռացնում իւր լայն բացած աչքերը այդ լողացող ամպից: Նա հետևում էր նորա միշտ փոփոխուող ֆանտաստիկական գծագրութիւններին, և երեսայի լարուած երեակայութիւնը սկսում էր տալ այդ ամպին զանազան նմանողութիւններ: Ահա նա կուտակուեց, հաւաքուեց մի տեղ. սրբան նման է նա գիւղացի Սագօի հնացած «փափախին». ահա ամպը փրուեց, լայնացաւ և հարևան թուրք Փաթմայի «չաղուայի» նման սկսեց մեղմ առտանուել, այդ ամենը արագ անցնում է Գրիգորի լարուած երեակայութեան մէջ և նա շարունակում է լուրջ դիտել այդ մոխրագոյն ամպի փոքրիկ, վազող կտորը: Մի քանի ժամանակից ամպը հեռանում է, կորչում է Գրիգորի աչքերից, բայց վերջինը դեռ երկար, երկար նայում է նորա ետևից...

Կէս օր է: Արեգակի այրող ճառագայթները շեշտակի ընկնում են վերևից: Սաստիկ տաք է: Փոշիանման, հազիւ նկատելի ստուերներով տատանվում է տաքացած, խոնավութիւնից զուրկ օդը: Գրիգորը դանդաղ բարձրանում է արօտից, հաւաքում է իւր փոքրիկ հօտը և քշում է նորան մօտակայ աղբիւրը. մինչ ոչխարները բարձր, ուրախ մայելով մօտենում են ջրին, Գրիգորը կռանում է աղբիւրի ափին և ականջ է դնում նորա կարկաչահոս, խորհրդաւոր շփոցին.

նա ուշադրութեամբ լսում է աղբիւրի երգը. նորան ծանօթ է այդ մեղեդին. այդ աղբիւրը կարծես խօսում է Գրիգորի հետ...

Արևը սկսում է կամաց կամաց մայր մտնել. նորա վերջին, արիւնագոյն ճառագայթները հրեղէն բոցերով ներկում են շառագունած արևմուտքը: Գրիգորը թողնում է իւր սիրած զառիվայրը և դանդաղ քշում է իւր հօտը գէպի գիւղը:

Իջնում է մութը:

Կախարդիչ հարաւային գիշերը երևան է գալիս իւր հրաշալի գեղեցկութեան ամենադիւթական հրապոյրներով: Գլորակ լուսնեակը երևում է մութ-կապույտ երկնակամարում և իւր արծաթափայլ ճառագայթները շեշտակի ձգում է քնած բնութեան վերայ. անհամար, պսպղուն աստղերը սկսում են ուրախ ուրախ ցոլալ հօրիզոնի անհուն, լայնածաւալ բարձունքում. շրջակայ լեռների գագաթները բոլաւորվում են գիշերային նօսը, թափանցիկ մշուշով, ուր մեղմ արտափայլումներով շողշողում է լուսնի կաթնագոյն լոյսը...

Խան...սարան կամաց կամաց քնում է:

Գրիգորը արթուն է. նա բարձրանում է իրենց խրճիթի տափարակ տանիքի վերայ և ժամերով մնում է այնտեղ. նա դիտում է հեռուի ամպամած սարերը, կիսալուսաւորուած հովիտները և ձորերը, մութ, սևի սուտոյ ժայռերը և հեռու, հեռու հօրիզոնում մի նեղ արծաթեայ ժապաւէնի նմանոյ խաղաղ, հանդարտ Արա...զան գետը: Մի խորին, անբացատրելի զգացմունք տիրում է Գրիգորին. նորա մանկական, զգայուն սիրտը լցվում է անհուն, սուր հրճուանքով. նա զմայլում է հրաշալի բնութեան կախարդիչ գեղեցկութիւնով. նա իւր սրտի բոլոր ոյժերով միանում է այդ բնու-

թեան ցնծութեանը, նա ճանաչում է, զիտէ այդ բնութիւնը, զիտէ համարեա օրօրոցից և սիրում է նորան, սիրում սաստիկ...

Կէս զիշերային լուսնեակը ծածկվում է ամպերով և մօտակայ պարտէզներից մէկում սոխակը սկսում է իւր բերկրացող, ցնծացող սիրոյ սլրտ ձմրող երգը. նորա զմայլեցուցիչ, գիւթական գայլայլիկները խորը արծազանք են գանում Գրիգորի բերկրացող սրտում. նա լուռ, անշարժ լսում է սոխակի մեղեդին և արտասուքի շիթերը սկսում են փայլել նորա մեծ, սևորակ աչքերի թերթիկներում...

Վաղուց լսել է սոխակը, ահա լսվում է կէս զիշերային խորհրդաւոր լուսնեան մէջ զիւղի աքաղաղների երկարատե, ճաթան աղաղակը, բայց Գրիգորը դեռ լուռ, անշարժ, զմայլած կանգնած է տանիքի վերայ:

Եւ ջերմ, շուտ շուտ բաբախում է նորա փոքրիկ, մանկական սիրտը...

Սաթինիկը սիրում է իւր «մինուճար» Գրիգորին. աւելի, նա պաշտում է նորան: Հասօյի անհետանալուց յետոյ իւր փոքրիկ որդու մէջ ամփոփեց անբաղդ մայրը իւր բոլոր սիրտը, սէրը և յոյսը. Գրիգորն էր, որ կապում էր խեղճ Սաթինիկին այս ունայն աշխարհի հետ. Գրիգորից ջոկ ոչինչ այս աշխարհում չէր հրապուրում, չէր քաշում գէպի իրեն չարչարուած, տանջուած Սաթինիկին:

— «Լսաւ նայիր զբան... ևս շուտով կը գամ», անցնում էր համարեա միշտ անբաղդ կնոջ մտքովը:

— «Ես... շուտով... կը գամ», կը կնում էր ինքը իրեն Սաթինիկը և արտասուքի երկու, այրող կաթիլները թաց էին անում նորա օր առաջ հալումաշ կղած

երեսը:

Նա սպասում էր Հասօյին, սպասում էր ամէն օր...

— Այ... նա կը գայ... կը տեսնէ իւր որդուն... ինչպէս կուրախանայ երեւի խեղճը... կը ճանաչէ նա Գրիգորիս... ախր, երբ նա գնաց, Գրիգորը շատ փոքր էր... այն... նա կը գայ. և Տէր Աստուած ինչպէս լսուկապրենք մենք... բէզը կը կին հոգ կը տայ... կը ցանենք... այգեստանում կը բանենք... Գրիգորս կը մեծանայ... կը կարգենք... Տէր Աստուած... Տէր Աստուած... շնչում էր ինքն իրեն Սաթինիկը:

Բայց շարունակ անցնում էին օրեր, շաբաթներ, ամիսներ, իսկ Հասօն չկար ու չկար...

Սաթինիկը տխուր նստած անկիւնում սկսում էր լալ, լալ անձայն. նա գաղտնի սրբում էր իւր ցնցոտիներով անվերջ, անզուսպ արտասուքները:

Գրիգորը նկատում էր այդ, նա մօտենում էր մօրը, փաթաթվում էր նորա վզին և ուղղակի նայելով նորա թաց աչքերին՝ հարցնում էր:

— «Ե՞րբ կը գայ հայրս... ևս ուզում եմ նորան տեսնել... դու ասացիր, որ շուտով... ինչո՞ւ չկայ... հօ՞ր...» աւելացնում էր երեխան և չէր հեռացնում իւր քննողական հայեացքը մօր լացած աչքերից. իսկ այդ աչքերը սկսում էին աւելի և աւելի լցուել արտասուքով. մի բան մօտենում էր խեղճ Սաթինիկի կոկորդին, սկսում էր ձմրել, խեղդել, և նա տխուր պատասխանում էր:

— Կը գայ, հոգիս, կը գայ, աչքիս լոյսը... համբերիր... կը գայ...

Եւ Գրիգորը համբերում էր, համբերում էր օրեր, ամիսներ, տարիներ. իսկ հայրը չկար ու չկար...

Գրիգորը արդէն 12 տարեկան է:

Իսկ մի ատուղ կազմուածքով, կարմիր թշերով բարձրահասակ պատանի է. միայն նորա աչքերը սառալիկ անփայլ են. ոչինչ, ոչինչ չէ արտայայտում այդ, կարծես, ապակեայ աչքերի տխուր, անշարժ հայեացքը. այդ աչքերը երբեք չեն ծիծաղել, չեն ժպտել. խոր մեկամաղձոտութեան թախիժը միշտ երևում էր այդ մեծ սևորակ, բայց անկենդան աչքերում: Հարևան պառաւանները, երբ նկատում էին Գրիգորի այդ անշարժ հայեացքը, տխուր շարժում էին գլխով և կամաց փախում:

— Ձէ... չէ... մնացական չէ... ապրողներից չէ...

Եւ խորհուրդ էին տալիս Սաթինիկին «բաշխել» Գրիգորին Սուրբ Տիրամօրը:

— Բաշխիր... բաշխիր... այ... կը տեսնես... փորձանքից հեռու կը պահէ, Սաթինիկ ջան, տղուդ բաշխիր...

Սաթինիկը չէր լսում նորանց խրատներին:

Գրիգորը մեծանալով հասկացաւ իւր թշուառութիւնը, իւր որբութիւնը. այդ տանջում էր նորան: Նա տեսնում էր, որ ուրիշ երեխաները ունին հայր, մայր, ազգականներ, որ նոքա բաղդաւոր են, երջանիկ են. իսկ ինքը... ինքը որբ է, չունի հայր... այսինքն ունի, բայց երբեք տեսած չէ նորան... ուր է նա - Գրիգորը չգիտէ. մայրիկը ասում է, որ նա շուտով կը գայ. նա միշտ ասում է շուտով, բայց հայրիկը չէ գալիս. ինչո՞ւ. բարկացել է իրենց վերայ... թէ... թէ նա բոլորովին չկայ և Գրիգորը որբ է...

Այդ միտքը անդադար ծագում էր պատանու ուղեղում:

Նա աշխատում էր լուծել նորան, դալձմի որոշ եղբակացութեան. բայց չէր կարողանում:

Այդ անկարողութիւնը մաշում էր նորան և նա կրկին դիմում էր մօրը:

— Մայրիկ... ասա... ես հայր ունիմ... հօր... ունիմ... ախր... ինչո՞ւ թողել է մեզ ու չէ գալիս... հօր...

— Կը գայ, հոգիս, սպասիր... այ, ձմրանը կը գայ:

— Նա լաւ մարդ է... հա՛... շարունակում էր իւր հարց ու փորձը Գրիգորը:

— Նա... լաւ է... լաւ... հոգիս, պատասխանում էր Սաթինիկը և շտապով դուրս էր գալիս գոմը:

Գրիգորը ընկում էր մտաւանջութեան մէջ:

— Նա լաւ մարդ է, անցնում էր նորա մտքով, լաւ... սօ որչափ կամենում եմ տեսնել նորան, խօսել նորա հետ, համբուրել... ես հօ երբեք տեսած չեմ նորան... այ, եթէ գայ հայրս, փողոցի երեխաները էլ չեն ծիծաղիլ վերաս... չեն հրհռալ... չեն բարկացնիլ... անիծած Նփրեմը սուս կկենայ այն ժամանակ... ես էլ կունենամ իմ հայրը... մենք միասին կապրենք... ես կօգնեմ նորան... կաշխատենք... ինչ լաւ է... էլ խեղճ մայրս լաց չի լինիլ... նա ախր միշտ... միշտ լալիս է... Բայց ինչո՞ւ... ինչո՞ւ չէ գալիս... հայրս... սօ, որչափ կը սիրէի ես նորան... հայրիկ... իկ... իկ... հայրիկ, մի ինչ որ զանցառութեան մէջ կրկնում էր գիշերները Գրիգորը և վեր կենալով տաք բուրսու տակից լայն բացած, շաշ աչքերով նայում էր շուրջը:

Խրճիթում մութ էր:

Սաթինիկը անհանգիստ, անկանոն շնչում էր անկիւնում. նա կիսաքուն էր. նա լսում էր, որ Գրիգորը պարթել է:

— Ի՞նչ է, Գրիգոր, ինչո՞ւ ես վերկացել:

— Ոչինչ, մայրիկ, շուր եմ ուզում...

— Խաչակնքիր երեսդ, երբ պառկես, ասում էր Սա...

թինիկը և լուռ։ Գրիգորը մտնում էր գոմը, ջուր էր խմում և կրկին գալիս էր ու պառկում։ Բայց քունը դեռ երկար, երկար փախչում էր նորա աչքերից։ Լուսաբացին նա արդեն քշում էր ոչխարները դաշտ։

Այսպէս անընդհատ սպասողութեան մէջ անցնում էին մօր և որդու օրերը. նոքա յոյս ունէին կրկին տեսնել Հասօյին. միթէ նա չէր ասել մեկնելուց առաջ — «Ես շուտով կը գամ» — և նա կը գայ, անպատճառ կը գայ, երևի մի բան պատահել է, որ նա ուշացաւ. կարելի է փող ձեռք չէ բերել. ի՞նչ կայ, պարտաւ, առանց փողի գալու հօ չէ...

Այդպէս կարծում էր Սաթինիկը. նա համոզուած էր, որ Հասօն կը գայ և իրենց կեանքը կսկսի հոսել իւր առաջուայ խողաղ, կանոնաւոր հոսանքով։

Նա ամեն օր իւր աղօթքի մէջ խնդրում էր Տիրուջից, որ շուտով վերադարձնէ իրեն իւր մարդուն, իւր Հասօյին։

— Սուրբ Աստուած, սուրբ Աստուած... Քեզ մատաղ... քո անունիդ դուրբան. կրկնում էր նա չորացած, գունատ շրթունքներով... Թող գայ Հասօն... Թող գայ... Ես էլ ոյժ չունեմ... սուրբ Տիրամայր... ողորմիր անմեղ գաւակիս «արեւ»-ուն... Թող գայ խեղձ հայրը... Թող գայ...

Եւ խուլ հեկեկանքները կարում էին նորա ձայնը։

Բայց կրկին անցնում էին օրեր, շաբաթներ. ամիսներ, իսկ Հասօն չկար ու չկար...

Հասաւ և ձմեռը։

Խան... սարան թաղուեց ձեան ահագին տարափներ ի տակ. դաշտը, մարգագետինները, այգեստանը, շրջակայ բլուրները և լեռները ծածկուեցան ձեան ցուրտ, սպիտակ քօղով։ Անտառի հսկաները վաղուց

մերկացել էին իրենց շքեղ կանաչից և տխուր տարածել էին իրենց սև, թաց ճիւղերը մշուշոտ, խոնավ օդում։

Բնութիւնը ամայացել էր. ամեն ինչ նորանում, կարծես, քարացել, արձանացել էր. միայն ցուրտ քամին էր, որ ազատ սահելով դաշտային անհուն տարածութեան մէջ, անդադար բարձրացնում էր ձիւնոտ փոշին, խաղում էր նորա հետ, պտտեցնում էր նորան, կատաղի շուացնում էր և մի անգամից խփելով դեռնին ցիր ու ցան էր անում նորան հազար ու մի փոքրիկ, պսպղուն, զմրուխտեայ փշրանքների...

Գրիգորը չէր մոռացել մօր խօսքերը. նա սպասում էր, որ ձմեռը գալու է հայրը։

— Նա... կը գայ... հա, հարցնում էր նա անդադար։ Սաթինիկը լուռ կռացնում էր իւր գլուխը։

Մի քանի բոպէից Գրիգորը կրկին դառնում էր մօրը։ — Ե՞րբ։

— Այ... շուտով, պատասխանում էր վերջինը և պինդ համբուրում էր Գրիգորի ճակատից։

Հասօյի երեսի վերայ ձգած ընտանիքը առհասարակ ապրում էր աղքատութեան մէջ, մանաւանդ ձմրանը ստատկանում էին աղքատութեան զրկանքները։

Հացը թանկանում էր, խոտը նոյնպէս. թոնրի համար հարկաւոր էր փայտ։

Գրիգորը գնում էր անտառ և մինչև մէջքը համարեա թաղուելով ձեան տարափների մէջ, բերում էր ծառի կտորտանքները. նա աշխատում էր ուժից դուրս. նորա ցնցոտին, որ հաղիւ ծածկում էր նորա մարմինը, չէր պատսպարում նորան ցրտից։ Անտառում նա միշտ մըրսում էր և դողում էր։ Մի օր նա քրտնած, փայտի ահագին բեռը շալակին, անքալով մտաւ իրենց

խրճիթը. նա կարմրել էր. տաք քրտինքը ծածկել էր նորա ճակատը, երեսը, մարմինը և ոլոր կաթիլները ընկնում էին ցած. նա ծանր չնչում էր...

Գրիգորը այնուամենայնիւ մըսում էր. սարսուռա-
նման դողը անցնում էր նորա անդամներով:

Նա ձգեց փայտերը թոնրի մօտ և մօտեցաւ քուր-
սուն:

Նորա գլուխը ծանր էր և սաստիկ ցաւում էր. մի
բան կարծես անդադար խփում լինէր նորա ալրուող
գլխին: Նորա ականջներում անդադրում լսվում էր մի
խուլ, անորոշ շվշվոց. նա գլխովն առաւ հնացած «եօր-
դանը» և պառկեց:

— Ի՞նչ է, Գրիգօր... ինչո՞ւ ես պառկում, հարցրեց
Սաթինիկը:

— Ոչինչ... հոգնեցայ... մի քիչ... պատասխանեց Գրի-
գորը և կողքի եկաւ:

Նորա աչքերը փակվում էին: Նա զգում էր, ինչ-
պէս մի սուր բան ծակոտում էր ներսը, կուրծքը. նա
կարծում էր, որ այդ շուտով կանցնի: Նա աշխատեց
քնել. թմրութիւնը պաշարեց նորան:

Հասաւ գիշերը: Գրիգորի տաքութիւնը սաստկա-
ցաւ նորա միշտ անփայլ, խորը ներս ընկած աչքերը
ցոլում էին մի անսովոր հիւանդոտ կրակով նորա
անգոյն շրթունքները չորացել էին: Նա անդադար
թաց էր անում այդ ալրուող շրթունքները: Սաթինիկը
յուսահատ նստած էր յատակի վերայ, քուրսու մօտ և
անձայն աղօթում էր:

Հիւանդը մի ըսպէ բանում էր իւր ծանրացած կո-
պերը, նայում էր շուրջը և կրկին փակում:

Ոչ մի ձայն, ոչ մի խօսք չէր հանում նա: Նա
պինդ սեղմել էր իւր չորացած, անգոյն շրթունքները:

— Ի՞նչ է ցաւում... գաւախ... հօը... կոճք... ասա...
քեզ մատաղ... հարցնում էր դողացող ձայնով Սաթի-
նիկը:

Գրիգորը կարծես չէր լսում նորա հարցը:

Նա լուռ էր: Խրճի խեղդող, ծանր լուրթեան
մէջ յայտնի լսվում էին հիւանդի շնչառութեան շուտ
շուտ, ականոն ելեէջները: Ժամանակ առ ժամանակ
միայն նորա կրծքից թռչում էին խուլ, խուպոտ
հեծկըլտանքներ:

Սաթինիկը տոնում էր իւր ափերի մէջ հիւանդի
ձեռքը և կամաց տրորում:

Այդ ձեռը այրվում էր:

Լուսարացին հիւանդը մի քիչ խաղաղուեց. կիսա-
բուն թմրութիւնը պաշարեց նորան:

Սաթինիկը վազեց եկեղեցի և բերելով այնտեղից
«օրհնած ջուրը» խմեցրեց Գրիգորին:

Ծթին եկաւ տէրաէրը, կարգաց մի գլուխ Աւետա-
բանից. «Վասն առողջութեան» — յոյս տուեց Սաթինի-
կին և գնաց:

Իսկ հիւանդը անշարժ, կարծես, փայտացած պառ-
կած էր իւր տեղում: Գրիգորը այդ մի քանի օրուան
մէջ ակներև լղարել էր. նորա կայտառ թշերի կար-
մրութիւնը տեղի էր տուել անգոյն սպիտակութեանը.
Նա ինքը, կարծես, փոքրացել, քամուել էր:

Երրորդ օրը նորան այցելեց Խան... սարայում
յայտնի, հռչակաւոր «գալլաք» պառաւ Հերիքնազը.
Նա լուրջ, ծանրակշիռ կերպով դիտեց հիւանդի երեսը,
նորա խորը ներս ընկած վառվռուն աչքերը և քանի
մի անգամ շարժեց իւր ալեգարդ, արդէն կռացած,
դողացող գլուխը:

— Ի՞նչ է... ծաղրիկ է... կարմրուկ է... ի՞նչ է... ասա,

Հերիքնադ-ջան, Բրիստոսի խաթրին... ազատ ձեռքիցս
զնում է... ասա... աղերսում էր Սաթինիկը:

— Աստուծոյ պատիժ է, լուրջ, մի խորհրդաւոր ձայ-
նով պատասխանեց Հերիքնադը, միայն մէկ ճար կայ...
«Տիրամօր հողից պէտք է խմեցնել. ես կը բերեմ... ու-
նիմ ինձ տանը...»

Եւ նա կրկին նայեց հիւանդի հալումաշ եղած
երեսին:

— Լաւ չէ... լաւ չէ... Աստուած փրկէ... Աստուած
օգնական, շնչաց նա և դուրս եկաւ խրճիթից:

Կէսօրին հիւանդին խմեցրին Տիրամօր հողը ջրով
խառնած:

Հիւանդը չհանգստացաւ, նորա տաքութիւնը աւելի
ևս սաստկացաւ. խռպոտ հեծկլտանքները արդէն անդա-
դար թռչում էին նորա կրծքից:

Գիշերը Գրիգորը սկսեց գառանցել:

Տեսնում ես... այ... այն ամպը... ինչպէս հան-
դարտ լողում է նա կապուտակ երկնքում... կարծես
տրծիւ լինի... այ... նա երկու մաս բաժանուեց... որ-
քան նման է նա մեր խնձորենուն... այ թերթիկները...
ճիւղերը... ահա... նա կորաւ... նա չկայ... տես... տես...
նա չկայ... ուր են ոչխարներս... ուր են ոչխարներս,
յանկարձ սթափում էր Գրիգորը և նստում անկողում:

— Հանգստացիր, որդիս... պառկիր... ասում էր լա-
լով Սաթինիկը և զգուշութեամբ պառկացնում էր հի-
ւանդ Գրիգորին:

Լուսամուտի առաջ գտնուող ծառի վերայից յան-
կարձ թռաւ արթնացած ագռաւը և մի քանի անգամ
երկարատե, տխուր կրկնաց:

Սաթինիկը վախեցած, ցնցողաբար խաչակնքեց
երեսը:

Այ... առուակը... ինչպէս զեղեցիկ է հոսում նա
կանաչի միջով... նորանում երեսում է երկինքը... ինչ-
պիսի ուր պտոյաներով կորչում է նա հեռուն, հեռուն...
ուր է գնում նա... այ... նա խուլ կարկաչում է... նա
երգում է... լսում ես... լսում ես... այ...

Եւ խռպոտ հեծկլտանքները կրկին ծածկում էին
հիւանդի անդոր, թոյլ ձայնը:

Սաթինիկը ծնկաչոք աղօթում էր:

Այդ աղօթքը և պաղատանք էր և անողորմ կոխ
Աստուծոյ հետ. նա խնդրում էր, պահանջում էր Աստու-
ծուց, որ չառնէ իւր միակ Գրիգորին:

— Թող... Թող նորան ինձ մօտ... հնց ես ապրեմ ա-
ռանց Գրիգորիս... Տէր Աստուած, լսիր ինձ մեղաւորի...
մեղքացի...

Դրսում կրկին կրկնաց չարագուշակ ագռաւը:

Հիւանդը լայն բաց արեց իւր շաշ աչքերը, ցնը-
ցուեց և համր ճչաց:

— Հայրս... հայրս... այ... նա եկաւ... տես, և միանգա-
մից ընկնելով մէջքի վերայ մնաց անշարժ, կարծես քա-
րացած:

Խրճիթում տիրեց խրհրդաւոր լուսթիւն: Գրիգորի
անմեղ հոգին արդէն սաւառնում էր գէտի Ամենակա-
րողի յաւիտենական բարձունքը: Սաթինիկը մօտեցաւ
Գրիգորին. ոչ լաց, ոչ հեկեկանք խեղճը կարծես ցնո-
ւում լինէր. նա արձանացած, անմիտ շարունակում
էր նայել Գրիգորի սրտած երեսին, ուր անխիղճ մահը
արդէն փչել իւր սառը շունչը:

Կրկին Խան... սարան թաղուել է թարմ կանաչի
մէջ. կրկին վերածնունդ բնութիւնը զարգարուել է և

ցընծում է. կրկին լուվում է անտառի խորհրդաւոր սօսափրինը.. կրկին հայ գլուղացին ուրախ ուրախ երգում է իւր երգը, կրկին նորա բարձրաձայն «հարալօն» ծածկում է օդը...

Ուաղողը արգէն կռացրել է իւր ծանրացած որթերը գեանին և սպասում է մօտեցող այգեքաղին. կրկին դանդաղ լողում է արեւը կապուտակ հօրիզոնում և իւր ճառագայթները ոսկեփայլ արտափայլումներով խաղում է կարկաշատ փոսկի պարզ, զովարար ջրերում..

Կրկին եկել է շքեղ, հարաւային ամառը..

Գրիգորի փոքրիկ, անշուք գերեզմանը ծածկուել է թարմ կանաչով, որի միջից ամօթեած բարձրացնում է իւր գլխիկը համեստ շուշանը. մեղմ գեփիւնը տատանում է նորա հոտաւէտ թերթիկները. մօտակայ ծառի վերայ երբեմն երբեմն նստում է սխալը և սկսում է իւր երգը. հասնում են արդեօք Գրիգորի նեղ, մութ գերեզմանը նորա ուրախ դայլայլիկները. լսում է նա..

Սաթինիկը պառաւել է:

Նա ապրում է սաստիկ աղքատութեան մէջ:

Նա մուրալով հայթայթում է իւր օրուայ ապրումը:

Նա մի քիչ ցնորուել է:

Գիւղում նորան կանչում են «Գիժ Սաթօ»:

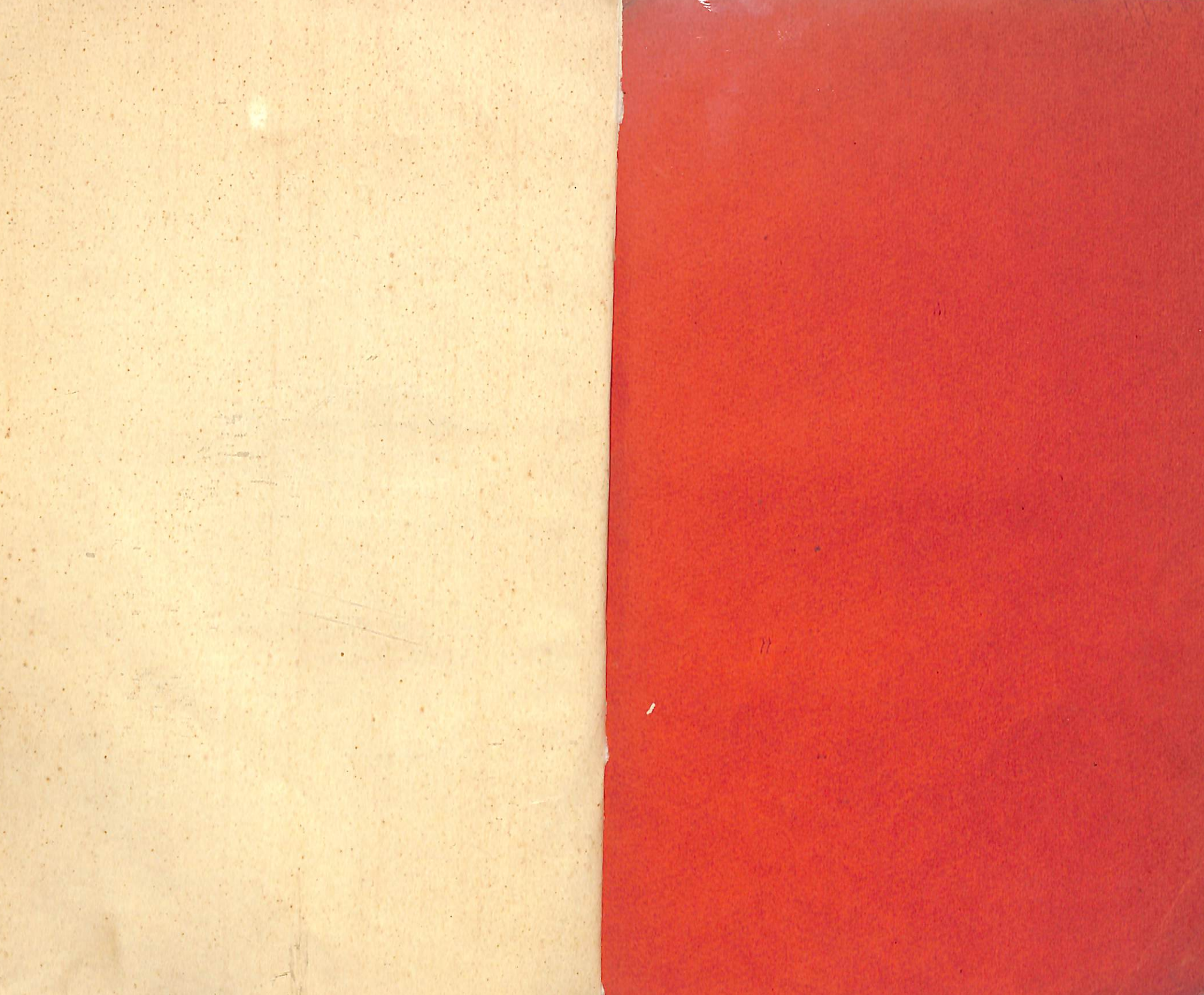
Բայց Գիժ Սաթօն կրկին համոզուած է, որ մի օր Հասօն կը վերադառնայ վերջապէս իւր հայրենական ծան.. սարան:

Գիժ Սաթօն սպասում է դեռ..

Յ Ա Ն Կ.

1. Շամիրամ.
2. Ինչ է՞ր երգում քամին.
3. Ծովի ափին.
4. Երազ.
5. Զութակի ձայները.
6. Մի վարդի պատմութիւնը.
7. Յիմար ոչխարներ.
8. Մոռացուած շուն.
9. Նա սպասում է դեռ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0353317

47315